

Somssich-Szőgyény Béla*

ALAPRAJZ

Húgomnak, kit már nem kérdezhetek...

Kivadár-pusztaja jegenyék szegélyezte országút mentén feküdt a Rinya völgyében, öt kilométerre a járási székhelytől, Nagyatádtól. Amikor nagyapám¹ lett 1864-ben, mert dédapám² még életében elosztotta birtokait fiai között, talán csak néhány cselédház, istálló lehetett ott. Nagyapám akkor huszonöt éves volt, és ifjú házas. Rögtön építkezni kezdett: magtárt, birkaaklot, műhelyeket, s hogy a léleknek is meglegyen a magáé: templomot, paplakot. A mauzóleumra később került sor, s nagyanyámat³ már oda temette. Majdani otthonomnak, a háznak az alapjait is akkor rakta le, s aztán még húsz évig toldotta, szépítgette. A századfordulón artézi kutat fúrt, föléje víztornyot, fürdőházat emelt. Amikor nagyapám 1919-ben meghalt, apám⁴ örökölte Kivadárt, s költözött oda velünk. Négyen voltunk fiútestvérek, én épp egyéves. Húgom⁵ már Kivadáron pillantotta meg a napvilágot, s apám örömeiben kitűzte a családi zászlót a kastély ormára. Ez bástyaszerű kiszögellése volt a háznak, ahova később gyakran másztunk fel a padláson át, s lestük a madarakat a vadgesztenyefán vagy az alatta teázó vendégeket nagy karimájú kalapjaikkal.

Nem mintha nem lett volna hol laknia apámnak. Kivadárra jövele előtt Kopaszhegyen gazdálkodott, a kadarkúti járásban, ahol 1912 táján készült el a háza egy dombhajlatban. „Modern” ház volt a kivadárihoz képest, csak épp nem volt körülötte semmi. Távolság a kövesúttól, a leendő park körvonalait palánták, csemeték jelezték csak, de a látogatót – szinte kárpótlásul – a hallban színes üvegablak fogadta, amit Rippl-Rónai József tervezett, apám barátja. 1913-ban megnősült apám, s ide hozta anyámat⁶ Berlinből, karján elsőszülött fiával.⁷ Alighogy letelepedtek, kitört az első világháború, megzavarva az együttélés, fészekrakás örömeit. Apám mint tartalékos tiszt Pécsre vonult be, s két közbülső bátyám ott született. Én a háború végén Budapesten.

Igaz otthonának, ahol megmelegedhetett volna, talán nem is érezhette anyám Kopaszhegyet, s a költözést Kivadárra, gondolom, csöppet sem bánta. Kései frigy volt az övék: apám negyvenhét, anyám harminchat éves volt, amikor egybekeltek, de rövid időn belül nagy családjuk lett, szinte fűgét mutatva a háború szörnyének. Apámnak nem volt újdonság a szülői ház, de annál inkább az lehetett az anyámnak. Anyai nagyapám⁸ huszonkét évig volt a Monarchia németországi nagykövete, s anyám fiatallány-korától házasságáig Berlinben élt. 1914-ben nagyapám is elhagyta a német fővárost, nyugugalomba vonult csóri birtokára, Fejér megyében. Hetvennégy éves korában egyik utolsó hivatalos tevékenysége az volt, hogy Ferenc József levelét a hadüzenetről átadta Vilmos császárnak a potsdami parkban. Ő maga ellenezte a háborúba lépést, családi beszélgetésekből tudom.

* A szerző 1918. október 7-én született Budapesten. A háború után zenei lektorként és a Rádiónál zenei rendezőként dolgozott 1949-ig, ekkor elhagyta Magyarországot. 1951 óta Ausztráliában él. Korábban, Szőgyény Béla néven, egy novellája jelent meg a *Holmiban* (2002/10.).

Hogyan láthatta anyám Kivadárt? Hogyan érezhette magát ott, Somogy déli csücskében azután, hogy élete felét nagyvárosban töltötte? Talán az, hogy megkísérlem leríni, amire emlékszem, némi fényt vet erre is.

A ház az országút mentén feküdt, egy dupla kanyar hosszabb szárában, ami arra vall, hogy a település s a ház is állt, amikor a makadámot lerakták. Mert ha nem így volt, akkor minek a kanyar – gondoltam már serdülőkoromban. Választ csak később kaptam: nagyapám rendezte így, hogy az országút az ő birtokát átszelve Kivadár főutcája legyen. Evvel óriási előnyt szerzett. Míg a kevésbé szerencsés birtokosok, falvak sáros bekötőutak kátyúiban kecmeregtek, a kövesút az ő küszöbéhez hajlott. Akárhogy volt is, a pusztaja zaja, vagy írnam inkább, hangjai, könnyedén hatoltak szobámba a nyitott ablakon át, ahonnan az út túlsó oldalán fekvő majorságra láthattam. Az előtérben egy gémeskút ágaskodott, lábánál jegyenye törzséből vajt vályúval – ide jártak itatni a béresek s lajtjával a bivalyos. Rekkenő nyári hőségben mielőtt a végtelen lassúsággal cammogó bivalyok meglátták a kutat, megeléknültek, s ha pocsolja volt a kút körül, csak a járom akadályozta őket, hogy bele ne feküdjének. A kút mögött volt a hosszú téhen- s ököristálló, annak végében a trágyagödör, majd az igáslovak istállója s odébb egy fűrésztelep. Mikor deszkát, gerendát vágtak rajta, a fűrész sírásából találgathattam a rönk vastagságát, hosszát, s hogy mit vágnak belőle. A műhelyek egy nagy fa árnyékában hangoskodtak, a kovács kalapácsának ritmusa központozta a barmokat nógató, hívó, szidalmazó emberhangok szövedékét, amibe most már női hangok is vegyültek. Mert az épülettömbben lakások is voltak, a bognaré, a parádés kocsisé s a tanítónőé. Amikor ő az iskola mellé költözött, s autónk lett, a sofőr és családja került a helyére. A hosszú zsúpfedelű cselédházakban általában négy-öt döngölt föld padlójú szoba-konyhás lakrész volt; egy szobában aludt az egész család. A kocsisok, béresek gyakran az istállóban háltak. Mikor bevezették a villanyt a kastélyba, az áramfejlesztő telep dohogó olajmotorjával az istállók és a műhelyek közötti térségre került, így a közelség miatt ezek a lakások is kaptak villanyt, de a pusztaja többi háza már nem, kivéve az intézőét.

A nap majd' minden szaka meg volt hangszerelve. A dupla kanyar másik szárában, ahogy az út Nagyatádnak fordul, egy fahíd állt, mely döngve jelezte, ha jármű kelt át rajta, felerősítve a vásárosok, cigányok zsvaját, búcsújárók kántálását. Télen mindez tompult. A csupasz jegenyéken varjak lesték, mikor pottyán nekik eledel a szánba fogott lovak alól; panaszos kiáltozásuk hasogatta a levegőt. Flóberttel lövöldöztünk rájuk a karácsonyi vakációban.

Mert a kastély nem „hatalmas, gyönyörű park közepén állt” (ahogy erről írni szoktak), hanem a szélén, szinte beépítve a pusztába. A nyugati szárny emeleti ablakából kitekintve a parkot kettészelő kavicsos út vezette a szem sugarát a szőlőhegyig, a présházig s azon túl a méhesig, a hagyományos öreg hárssal, malomkő asztallal és a gyümölcsösökkel körülvette. Ez a kép amolyan alaprajzként él emlékezetemben. Ebből az ablakból figyeltem apám temetését. Tizenegy éves voltam, s betegségem miatt nem engedték, hogy kimenjek. Azon a kavicsos, most hófödte úton vitte a koporsót négy ember a mauzóleumhoz, mely túl a méhesen, gyéren ültetett tölgyek, nyárfák, fenyők karéjában állt. A vivők fekete ruhája s a koporsó éles kontrasztban különült el a havas táj fehérségétől. Előző este siratóasszonyok jöttek a házba, körülvették a ravatalt a bejárati hallban. Litániaszerűen sorjálták apám javait-bajait, panaszolták vesztét. Sírásvásuk felhallott az emeletig, s én lementem hozzájuk, hogy hallgassam őket. Közéjük szorulva éreztem testük melegét.

A mauzóleumhoz Ausztriából, a pörtschachi tó mellől hozatta a márványt nagyapám. Ott volt nyaralója, egy emeletes villa, amit még életében anyámnak adott, talán örömeiben, hogy öt unokával ajándékozta meg. Másik két fia gyerektelen maradt, s lánya, Eszter néném⁹ nem ment férjhez. A mauzóleum bejáratát négy oszlopon nyugvó timpanon ékesítette, s két oroslán őrizte. A kriptá a kápolna alatt volt, s a koporsót a hátsó kapun át vitték a helyére, a nagyszüleimé mellett üresen álló cementfülkébe. Ezt később felírással márványlappal zárták le. A megmaradt márványból építtette nagyapám az üvegezett terasz széles lépcsőit, padlózatát. A teraszról egyenest a szalomba lehetett lépni, mert a háznak ez a szárnya magasított alapzatra épült. Hús szoba volt, a glicíniával befuttatott, üvegezett terasz védte a nyugvó nap hevétől. Kamaszkoromban sokat időztem itt nyári délutánokon. Szalonnak hívtuk, holott könyvszekrényeivel, bőrhuzaatok foteljeivel a régies szóhasználat szerint inkább a „pipázó” elnevezés illett volna rá. Az egyik magas háttámlájú karosszék párnázott karfájában sárgaréz galléros tok volt, amibe a forgatható olvasótábla lába illeszkedett. Amikor ez nem volt benne, s a lyuk üres volt, megesett, hogy a szórakozott vendég oda pötytyentette szivarja, cigarettája hamuját. Ezen csak addig mulattam, amíg az olvasótáblát magam is használatba vettem, de előbb ki kellett vakarnom a lyukból a piszkot.

A könyvespolc üvegajtáját alulról felhajtvá, egy ruganyos pánt segítségével lehetett visszatolni a rekeszbe, s a hozzájutásnak ez a kis művelete csak növelte a felfedezés izgalmát, örömeit, amikor a könyvet végül kezembe vehettem. A polcon Vámbéry Ármin dedikált könyvei s más orientalisták művei sorakoztak. Ez valahogy megmagyarázta a szemben lévő szekrény tetején meditáló Buddha szobrát s a többi keleti eredetű bronzfigurát. A szerzők közül Stein Aurél, Sven Hedin, Ligeti, Burton nevére emlékszem, egy ideig ők voltak kedvenc olvasmányaim. Még csak nem is sejtettem akkor, hogy mily távolra, Ázsia legdélibb peremére vet majd a sors. A régi magyar kiadványok, klasszikusok, emlékiratok jól rendezett soraiból szinte kiugrott Siegmund Freud *Bevezetés a pszichoanalízisbe* (magyarul!) s Kraft-Ebing: *Psychopathia Sexualis* című könyve. Utóbbit sűrűn forgattam a bőrfotel könyvtábláján. A keleti utazók leírásainál is izgalmasabb kalauz volt az emberi viselkedés és szenvedélyek dzsungelében. A könyvszekrény és a Buddha-szobor közt egy márványlap tetejű asztalkán római, ógörög témájú edények, szobrocskák álltak, köztük kedvencem, a krétai aranyserleg replikája a bikákkal.

A Buddha-szobor alatti szekrényben találtam rá Viktor bácsi¹⁰ irataira. Viktor bácsi nagyapám öccse volt, agglégény. A családban különcnek tartották. Többnyire Bécsben tartózkodott, ahol találmányait finomította, s muzsikált, de volt birtoka, háza Babócsán is: az apai kiosztásból neki ott jutott. A szekrényben talált rajzokból, leírásokból ítélve az újonnan villamosított közlekedés problémáival foglalkozott, főleg avval, hogyan lehet a békésen sétáló vagy hivatalos utakon járó polgárok közt száguldozó villamosok okozta baleseteket megelőzni. Különböző riasztó- s fékrendszerek szerkezetét rajzolta le, de úgy látszik, egyikben sem bízott, mert végső megoldása az volt, hogy a villamos orrába szerelt kosárba embert ültetett, aki hosszú bottal veri majd széjjel a veszedelmes jármű útjába botladozó gyalogosokat. Zeneszerzői tevékenységéről a főhercegeknek ajánlott s kinyomtatott indulói árulkodtak, „Erzherzog... Marsch” feliratokkal. Zongoradarabjai rövidek voltak, s rögtön a tárgyra tértek, ilyen címeikkel: *Napfelkelte, Madáréneke, Eső*. Azt hiszem, jobb zeneszerző volt, mint feltaláló. Babócsai birtokát, Halastó-pusztát négyünkre, fiútestvérekre hagyta. Ezt unokahúgai megpróbálták elperelni tőlünk, sikertelenül.

Apám többször elvitt magával Halastóra, mert már akkor úgy volt, hogy az majd az

én birtokom lesz, amikor felnövök. A Kivadártól huszonöt kilométerre fekvő birtokot intéző kezelte, akivel bejártuk a határt, majd megebédeltünk nála. Két szép lány volt, táncoltam velük felsős koromban. A fiatalabbiknak csökkent volt a karja. A vakáció végén, mikor mentünk vissza a pécsi internátusba, Babócsán szálltunk vonatra. Kijött az állomásra elbúcsúzni tőlem. Ez annyira meglepett, hogy zavaromban még csak kedves sem voltam hozzá, de utólag sokat gondoltam rá.

Babócsán Béla nagybátyámnak,¹¹ keresztapámnak volt háza. Nem ismertem, korán halt meg. Özvegye¹² Merész Miklós festőművész felesége lett, akit a családban csak „a piktor”-ként emlegettek. Rólam elfeledkezett, nem volt szerencsém keresztszüleimmel. Mint ahogy Zsiga bátyámnak sem: ő Vilmos császárt mondhatta keresztapjának.

Nagyapám birtokai a Babócsától Nagyatádig futó orszáig mentén feküdtek. Ha volt eladó föld, felvásárolta – ő volt a „szerző” a családban. Halastóról sosem tértünk vissza üres kézzel. A török időkben valami erődítmény állt ott, és szántás idején az eke gyakran vetett fel elrozsdásodott lószerszámot, fegyvert, edényeket. Volt úgy, hogy apám szállt le a kocsiról, s talált rá valamire egy bucka tövében. Jó szeme volt hozzá, Kopaszhegyen kőkorszakbeli szerszámokat is talált. Ezeket a tárgyakat hazavittük, s a jobb darabok szépen megtisztítva odakerültek az asztalra vagy a szekrénybe.

A másik szalon a „pipázó” és az ebédlő között volt. Női szalonnak is nevezhetnék, ahova a hölgyek vonulnak étkezés után, de ez nálunk nem volt szokás. Mindenki anyámat követte, mikor asztalt bontott. Ebben a szobában villanyosított csillár függött. Mikor a fehér kesztyűs inas felkattintotta, fénye csillogva tükröződött a vitrinek ablakaiban, s életre keltette a polcokon sorakozó ezüst- és porcelánfigurákat. Az ősök képei is felvidultak tőle a falon. Ritkán használtuk ezt a szalont, csak akkor, ha „előkelőbb” vendégek jöttek, vagy annyian, hogy nem fértek el a pipázóban. Amolyan átmeneti szoba lett belőle, melyen mindenképp át kellett vonulni az ebédlőbe menet.

A nagy kincse itt leltem. A sarokszekrény tele volt zsúfolva folyóiratokkal, kiállítási katalógusokkal, könyvekkel. Ady, Móricz, Kosztolányi, Babits, Krúdy, de kisebb „nagyságok” is, mint Ambrus, Csáth, Cholnoky művei keveredtek a polcokon a *Nyugat* számaival. Talán még Kopaszhegyen hordhatta össze mindezt apám, s költözéskor kerültek a szekrénybe avval, hogy majd később elrendezi. Magamra hagyatva kellett ezt a felfedezésemet is feldolgoznom. Mint zuhatag vett le a lábamról, s rögtön ott a szőnyegen estem neki a könyveknek, rácsodálkozva a képekre, míg kint főköttős, puztai lányok sarabalyázták a kerti utakat. Tizennégy-tizenöt éves kamasz voltam, „vidéki gyerek”. A külvilágot nekem a pécsi gimnázium, a pörtschachi, lúdói nyaralások, a szomszéd földbirtokoscsaládok kastélyai jelentették, s a nagyatádi mozi. A fővárosban, ha oda utaztunk, a Gellért vagy Carlton Szállodák ablakából néztem a Dunát, de operában még nem voltam. Pesti lakos csak az érettségi után lettem, amikor beiratkoztam az egyetemre. Mintha csak apám üzenete lett volna ez a könyvhalmaz, folytatása az apai testközelségnek, amikor térdén ülve hallgattam, ahogy Petőfi-verseket olvas nekem. Ez a kiszólás: „...ne higgy a németnek, mert annak a mája is hamis” (vagy „büdös”?) egy ilyen felolvasás emlékeként maradt meg bennem, bár a mai napig sem tudom, honnan az idézet. Sokat tanultam a szekrényben talált könyvekből, arról, amit akkortájt „magyar valóság”-nak neveztek: pedzette fületem, látásomat. Látogatóink vagy a bognárműhelyben, istállóban megforduló emberek szóbeszédét hallgatva egyre több részlet rajzolódott ki agyamban arról, milyen az élet „odakünn”. *Az elsodort falu* annak a színpadnak a kulisszáit állította fel képzeletemben, ahol a háttérfüggönyre az első világháború képei vetődtek. (Mikor a második világháborúban a katonao-

vosok mustráltak, felidézte, hogy a regényben hogyan igyekeztek a falusi fiúk a sorozás alól kibújni az első világháborúban: krétát ettek, s a túlzásig maszturbáltak. Azt remélték, hogy sápadt arcuk – a fenti két tevékenység feltételezett eredményeként – majd megteszi, hogy „alkalmatlannak” minősüljenek.)

A csilláros szobából nyílt az ebédlő, melynek ablakai egy nagy orgonabokorra néztek, s azon túl a „parádés” istállóra. Senki sem gondolt arra, hogy ez a kilátás zavaró volna, legkevésbé a vendégek, miközben *hors-d'oeuvre*-jüket ízlelgették monogramos ezüstvilláikkal; az istálló (egy szép épület) s benne a lovak részei voltak a háztartásnak. Mi, gyerekek azt is tudtuk, hogy az orgonabokor közelében van a pöcegödör, melynek nyílását gyep álcázta. Tisztítását egy cigánycsalád vállalta: hajnalban vagy késő este jöttek. Tartalmát rúdra akasztott vödörökkel ürítették a bivalyos szekéren álló hordóba. Szótlanul, bagózva végezték munkájukat, inkább csak a bivalyok fűjását lehetett hallani. A gödör búza békéisen vegyült az orgonavirág bódító illatával.

A ház hátsó bejárata is ide nyílt. Kapuját ormótlan nagy kulcs zárta, s volt még egy vaspánt is, amivel el lehetett reteszelni. A kapuzárást senki sem vette komolyan, s nyári esteken a fedett bejáró amolyan traccshelye lett a személyzetnek. Télen itt tárolták az aprított tűzifát, s ha lovagolni ment anyám, ide vezették lovát, a Hollót. A tejes is ide állt be déltájban, útja végeztével. Kocsija egy négy kerékre szerelt bódéra hasonlított, kétrészes, széthúzható ajtóval. Ebben vitte a tejet, vaját, túrót, tejfölt Nagyatádra, privát vevőkhöz. Nemcsak az uradalomét, hanem a cselédekét is, cetlis kannákban. (A cselédek természetbeni fizetésével, a kommencióval tehéntartás is járt. A teheneket reggel a cselédpásztor hajtotta ki a legelőre. Amikor este hazatértek, pontosan tudták, hová kell befordulniuk.) A tejesnek korán kellett indulnia, hogy a friss tej ott legyen a nagyatádi polgár reggelizőasztalán. A postát is ő vitte-hozta, és be is vásárolt, ha a szakácsnak sürgősen kellett valami, vagy a pusztai asszonynak cérna, gomb, miegymás. Körútját végezve a postát szortírozta, elszámolt az aprópénzzel, készült másnapra. Csáfor Imrének hívták a tejest, s nyugodtan rá lehetett volna bízni egy vállalat vezetését. A tejes lova, mely talán már éppúgy ismerte Nagyatád utcáit, házait, mint gazdája, egy kisebb istállóban volt elszállásolva, két másik tartalék lóval. Csak egy fal választotta el a parádés istállótól, de ez a fal s a külön bejárat is jelezte a lovakra is nyilván érvényes hierarchikus rendet, mely szerint a „tejeslő” s társai külön zaboltak a hirtőslovaktól és paripáktól. Az istálló sztárjának, a már említett Hollónak elkerített állása volt az ajtó mellett, ahol szabadon mozoghatott. Mikor meglátta anyámat, bólogatva üdvözölte, s fejének kecses mozdulatával vette el kezéből a kockacukrot. Fehér szőrű lipicai kanca volt, fakuló pöttyökkel. Már elmúlt húszéves, nagy kor egy ló életében. Anyám női nyeregben lovagolta, s ilyenkor Holló pompázó eleganciával rakva lábait díszelgett vele. Kétségtelen, hogy szerették egymást.

Az én lovamat Komának hívták. Születésnapomra kaptam ajándékba. Játékos, ruganyos léptű, fekete arabs telivér volt, néha csökönyös. Ha egy vastag gyökér keresztelte útját az erdőben, megállt, nem volt hajlandó átlépni rajta. Talán azt hitte, hogy kígyó. Amikor vágta, szinte röpült. Röpültem én is: róla, mikor egy ijedt nyúl vágott elénk a kukoricás mentén, s lovam megtorpant. Eltört a jobb karom, akkor tanultam meg bal kézzel gépelni. Mindennap lovagoltam. Bejártuk a határt, az erdőket, szomszéd falvakat, de Nagyatádot elkerültük, mert a forgalom s a zaj idegesítette Komát. Barátságunk tragikus véget ért. Karácsonyi vakáción azt találtam ki, hogy ródliba fogom. A Fácánosi dűlő friss hóval borított hídján a korhadt palló összeroppant alatta, s Koma a tátongó részbe lépve lábát törte. A csontszilánk áthasítva a bőrt, me-

redt az égnek. Loholva szaladtam segítségért. Az utolsó ház a pusztán erdészünké, Herlicska Kálmáné volt. Míhelyt beléptem, látta, hogy baj van. Elment az intézőhöz, akivel szánon tért vissza. Puska volt mindkettőnél. A hídnál rövid tanácskozás után megállapították, hogy Komát agyon kell löni. Azóta sem ültem lóra.

A lovak állása mögött volt a zaboskamra és a kocsisok szobája. Hárman voltak: Gönye József, Kernyák János (bácsi), Horváth János. Gönye volt a lovász s az első kocsis. Ő hajtotta a még tanuló lovakat, idomította őket, fuvarozta a hivatalos atádi embereket. Itt is valamiféle hierarchikus rendszer működött: az ügyvédet, orvost jobb fogaton vitték, mint az állatorvost, zenetanárt, ferences barátot. Ez néha a kocsisok személyes szimpátiáján is múlt.

A kocsisok Gönye birodalma volt, mondhatnám, irodája, ahol gyakran fordultak meg látogatók a házból, pusztáról. A vendégkocsisok is itt kvaterkáztak azután, hogy kifogták s megittatták lovaikat. A szobában két szalmazsákos heverő volt, birkabőrrel, pokróccal letakarva. Az egyik kocsis, legtöbbször Gönye, mindig ott aludt, hogy a lovak mellett éjszaka is legyen valaki. Lehet, hogy a takarók egyenest a ló hátáról kerültek oda, de aki azokra az ágyakra leült, ledőlt, annak menthetetlenül lószaga lett. Ha az asszonyép közül ott valaki megfordult, s Gönyétől ez is kitelt, tudhatták róla, hol járt. Nem volt ez rossz szag, csak töménységében mindent átható. Bartók Béla felderült, amikor egy New York-i mellékutcából feléje lebbentette a szél.

Az istálló szomszédságában volt a szerszámkamra, a kocsisfészer s mögötte a lovarda. A szerszámkamra egybe volt építve egy bolthajtásos behajtóval, itt állították össze a fogatot. Kocsi volt többféle: féderes, fedeles hintó (amin az ernyő csak utasát védte az esőtől, de a bakon ülő kocsis nem), a könnyebb s nagyobb kerekű homokfutó vagy a kétüléses cséza (amit nem a kocsis hajtott, hanem az „úr”). A lovardában, hosszú futószáron lonzsolták a telivéreket, törték be a paripákat. Lovagolni apám tanított. Huszár volt, értett hozzá. Akkor már ritkán ült nyeregbe, s nekem nagy pillanat volt, amikor először kísérhettem el lovas körútján. A nevezetes „hetes huszárok” ezredében szolgált 1900-ig. Harmincnégy éves volt, amikor a katonai pályát felcserélte a gazdálkodással. Nagyapám (mint dédapám) követte a családi hagyományt, amikor még életében odaadta Kopaszhegyet apámnak. A fiatal generáció megerősíti s gyarapítja birtokát (ahogy apám esetében ez meg is történt), növelve a család vagyonát, tekintélyét. Így terjeszkedett a család Zalában, Somogyban.¹³ Béla nagybátyám Babócsát kapta, József¹⁴ Páczodot, mely szintén egy éles kanyar mentén feküdt. Ez kisebb birtok volt, valamirevaló ház sem volt rajta. Jóska bátyám már fiatalkorában eladósodott. Nagyapám kifizette tartozásait, majd levonta a jussából. Legalábbis így hallottam. Leánygyermeknek nem járt föld. Eszter néném kivétel volt. A mendemonda szerint azzal a megkötéssel kapta a Kivadárral szomszédos Bara-pusztát („Kispusztát”), hogy ha férjhez megy, birtoka visszaszármazik a férfiágra. De nem ment férjhez. Szép házat épített, s a környék jötevője lett. Értett a gyógyításhoz. Helybeli gyógynövényekből készített keverékével kezelte a panaszos asszonyokat, gyerekeket, göcsörtös ujjú öregeket. A második világháború utáni gyógyszerhiányos időkben, amikor orvost is lámpással kellett keresni, megnőtt a forgalom: az orosz katonák is hozzá fordultak. Fiatalon egy ifjú olasz orvosba volt szerelmes – mondták. Lehet, hogy gyógyításaival órá emlékezett. A lovardát kisebb gyümölcsös választotta el a „fürdő”-től, amely egy lejtő oldalában, a legjobb helyen volt a víz folyásának. Az artézi kútból bőven jutott ide is. Éjjel-nappal ömlött a víz a medencébe, míg a felesleget a konyhakert alján csordogáló ereske vitte tovább a halastóig.

Nyaraink nagy része a fürdőben zajlott. Meleg vízből kiszállni nem akartunk, s többszöri üzenet, sürgetés sem vett rá, hogy ebédelni menjünk. Így erről az étkezésről rendszerint lemaradtunk. Helyette átmentünk a konyhakertbe ribizlit, málnát szedni. Ha voltak vendégeink, azoknak a gyerekei is velünk tartottak, míg szüleik visszamentek a házba. Minket persze a lányok érdekeltek, „modern” fürdőruháinkban. Szerettek fára mászni, mi meg utánuk, vagy alulról néztük őket. Vízipuskát készíteni, sípot fagyni és sok minden mást is itt tanultam az odavetődő pusztai gyerekektől, barátaimtól. Az artézi kút vizét a kertbe lehetett irányítani, s így az szárazság idején is zöldellt. A melegházban kaktuszokat tenyésztettem, magról, dugványról. Próbálkoztam datolyával, narancssal is. Kertészünk segített, tanított. Télen sokszor az üvegház melletti kamrában aludt, hogy vigyázzon a tűzre. Volt is mindig „primőr” az asztalon s gyümölcs az almáskamrából, ahol szalmával bélelt polcokon teleltek a jónatánok.

A kút vize, ha nem a kertbe ment, a baromfiudvaron át futott végig egy téglával kirakott csatornában. A szárnyasok sem szenvedtek vízhiánytól. Nagyapám és apám a kút köré csoportosítva jól tervezte ki mindezt, a maláriát is csökkentve véle. Az istálló végében volt a fáskamra, s a baromfiudvaron álló épületben a kemence, mosókonyha. A kemencében hatalmas rozskenyereket sütöttek, s korpáslisztből gyúrt cipókat, a Graham-kenyeret: anyám az utóbbit szerette, ahogy én is. A szakácsné mielőtt megszegette a kenyeret, kereszttel jelölte a kés hegyével. Aszaltak is a kemencében, de a napon is, kiterített lenvászon terítőkön. Az udvaron a vadkörte- és szilvafákról hullott gyümölcsöt kacsák, libák kapkodták, mintha csak cserebogár lett volna. A lekvárt is itt főzték, nyílt tűzön, kondérban, lapátméretű fakanállal kavarva.

Folyosó kötötte össze a konyhát a ház emeletes szárnyával. Két oldalán szobák sora: ezekben lakott a személyzet, s innen nyílt a spájz, a „pucoló” és a padlásfeljáró ajtaja is. A hátsó bejárat kapuja is ide tárult. Szemben a falon a belépő figyelmét rögvest egy nagyméretű olajfestmény kötötte le, mely három tehenet ábrázolt. Szép kompozíció volt, mezővel, fákkal a háttérben, de a tehenek az előtérben valahogy el voltak rajzolva. A képet Somssich József festette, nagyanyám apja.¹⁵ Nagyapám, Ádi papa távoli unokahúgát vette feleségül, s így nagyanyám, „Teréz mama” szintén Somssich származék volt. Dédnagyapámnak több képe volt a házban, főleg családi portrék. Barabás Miklós kortársa és barátja volt, több, mint amatőr. Oltárképeket festett a környékbeli templomoknak, így a kivadárinak, nagyatádinak is. Amikor megöregedett, s látása romlott, nagyméretű képekbe kezdett. A családi legenda szerint leesett a létráról, s eltörte a karját. Akkor bal kézzel folytatta munkáját, a tehenes képet, amit már mérete miatt sem lehetett máshova tenni, mint a folyosóra. Talán épp azokat a teheneket ábrázolta, melyek a kocsját húzták. Allergiás volt a lószagra, ezért hintójába tehenet, ökröt fogatott: még ügetni is tudtak. Ő volt a „tehenes gróf”. Holott fiatalágát lovak között töltötte, huszár volt ő is. '48-ban nemzetőr lett, őrnagy. A szabadságharc leverése után visszavonult birtokára Szarkaváron. Asztmája s talán festői tehetsége is ekkor fejlődött ki.

Gyerekkorunkban nagy száguldozások színtere volt a folyosó. Akkoriban jött divatba a „roller”. Ez két kerékre szerelt platform volt, amit az első kerékre illesztett rúddal lehetett kormányozni. Egy esős reggelen Laci bátyám magában gyakorolt. Az ajtóba ütközést egyszer sem hagyta ki, szinte ki lehetett számítani, mikor dördül bele újból. Apám, akit akkoriban heves fejfájások kínoztak, megeléghelhetette a dolgot, lejött, megragadta bátyámat, aki az ajtónál szinte a karjába esett, s fejét a falba verte. Nem túl erősen, de többször. Én a pucolóból figyeltem őket. Ez volt az első s talán egyetlen alkalom, hogy apámat a hirtelen harag pillanatában láttam. Nevelőnőnk, Bözsi en-

gesztelte, rá mindig hallgatott. Fejfájásai valószínűleg összefüggtek az agy-érelmeszedéssel, amely korai halálát okozta. Bözsi a kőszegi Wiedemann-kávéház tulajdonosának volt a lánya. Tanítónő volt, s talán ez volt az első állása. Igen szerettük, ő is minket. Még tízéves sem voltam, mikor felajánlottam, hogy elveszem feleségül.

Az ételnek hosszú utat kellett megtennie a folyosón, míg az asztalra került, de még a tűzifának, fürdővíznek is a kádig, kályháig. Rögtön a konyha mellett volt a chef, Prekub János szobája. Magas termetével, amit szakácsművege csak növelt, ő volt a rendezője s egyben főszereplője a naponta változó színjátéknak, mely a konyhában s az ebédlőben játszódott, amikor az „uraság otthon volt”. Esténként feljött az emeletre, hogy anyámmal megbeszélje a másnapi menüt, és ezt beírta egy füzetbe. Vendégeknek díszelőadás járt, s a jeleneteket – fogásokat – ennek megfelelően állította össze. A helyi terméket ettük: birkát (gyakran), nyulat, őz húsát, fácánt, franciás szószokkal leöntve, bár nagyműszakor sokszor nem volt más, mint spenót tükörtójással vagy mákos metélt. Bor a ház alatti pincéből került az asztalra. Prekubot egy kalandozóbb kedvű fiatal szakács követte, Sándor, aki olasz, szerb, magyaros ételeket is főzött, nem finomodott. Jóképű, erős ember volt, a konyhalányok kedvelték. Szobájában duma- és kártyapartik zajlottak egy kis borkóstolóval összekötve. Időnként benéztem én is hozzá, s hallgattam, miről beszélgetnek látogatói.

Sándor szobájával szemben, egy mellékfolyosó végén volt két szoba, mely akár egy külön lakrész is lehetett volna. (Ma is áll: bolt és kocsmá van benne.) Vendégszobáknak voltak berendezve. Felső gimnazista korukban két középső bátyám, Laci¹⁶ és Józsi¹⁷ költözött oda: ez lett az ő külön kis lakosztályuk. (A sors azután is egymás közelében tartotta őket New Yorkban: Laci még a negyvenes évek végén, Józsi a forradalom után vetődött oda.) Az előszoba afféle „garde-robe”, ruhatár volt. A falba épített szekrényekben apám uniformisai, díszmagyar öltönyök, frakkok, zakettek pácolódtak naftalinban, s odébb női köntösök, bál ruhák, bundák, boák emlékeztek a régi időkre. A polcon kalapok sorakoztak, csákótól a cilinderig, s fátyolos vagy tollakkal díszített női fejedők, sálak. A szekrény alján csizmák álltak őrt, s lakkcipők, női lábtűk várták, mikor láthatják viszont a táncparkettet. Sok minden volt itt ezekben a szekrényekben, talán még a nagyszülők idejéből is, és kutakodásaim idején még csak nem is gondolhattam, hogy a szekrények ajtajára már akkor nyugodtan ráírhattam volna: „fuit”. Mint ahogy egy fénykép hátlapjára írta anyai nagyapám. A képen két fekete, díszszerszámos ló vonta batárban utazik a német császár udvarába.

Nagyapámra Sydneyben emlékeztetett egy idősebb barátom, a kiváló rajzművész, Szigeti Imre, aki az első világháború után Berlinben tanult, mert zsidó lévén a hazai egyetemről kizárták. A maga nagyapja jó magyar ember volt, mondta nekem. Miért? – kérdeztem tőle. Azért, válaszolta, mert az volt a híre, hogy fekete díszmagyart hordott, s mi úgy véltük: ezzel jelezte, hogy '48-ra emlékezik. Hogy ezért tette-e vagy csak azért, mert hatévesen elhunyt egyetlen fiát¹⁸ gyászolta, nem tudom. De az ő apjáról, dédapámról¹⁹ viszont azt mondogatták, hogy ő börtönözte be Kossuthot, aki egyébként távoli rokonunk volt. Ez szemlétemást nem zavarta anyámat abban, hogy Kossuth képét szobájában kifüggesse. Szép ember volt – mondta; nyilván fiatallány-korában lelkesedett érte. Nagyapám, mint Rudolf trónörökös bizalmasa s barátja, kapcsolatban lehetett a trónörökös körül csoportosuló „Ifjú magyarok” titkos mozgalmával. Talán ez is növelte jó hírét a berlini magyar diákok körében. A háború után mindez már nem volt érdekes, de különös volt, ahogy több évtized után egy (kétszeres) emigráns emlékezetéből előbukkant.

A „boudoir” választotta el szüleim hálószobáját attól a szobától, ahol apám halála idején gyengélkedtem. Afféle öltözőszobája volt anyámnak, ahol ruháit tartotta, s leveleit írta lehúzható fedelű secrétaire-jén. A falon vízfestmény ábrázolja, ahogy orgonasíp-alakzatban sorakozó tizenkét gyermekét vezeti pipacsos, búzavirágos mezőben. Felettük madarak röpködnek. Apám festette meg anyám vágyát, hogy ennyi gyermeke legyen. A könyvespolcon fényképalbumokat tartott, kézírásával kommentálva a beljük ragasztott képeket. Mindegyikünknek külön albumot szerkesztett. Gondolom, ez helyettesítette nála a naplóírást. A polcon svédturnáról, a Müller-módszerről, homeopátiáról szóló könyvek sorakoztak, és a sarokban a falnak támasztva állt a Kolos-féle tornapad. Ez magyar találmány volt, gyakran használta, s biztatott, tornázzak rajta én is. Mikor látta, hogy nekem túlméretezett, csináltatott egy kisebbet Klausz bácsival, a bognárral. Tulajdonképp nem volt más, mint egy alacsony lábakon álló hézagpad, rúddal a fej felől. A rúd két végét megmarkolva, háton fekvé vagy akár hasmánt is lehetett tornáztatni rajta. Felállítva bordásfalként működött. Anyám a testmozgás híve volt: sétált, lovagolt, korszolyázott, s minden évben átúszta a pörtschachi tavat, mely a mi villánk környékén egy-két kilométer széles volt, igen mély és hideg. Engem is megakart edzeni, hogy ellenállhassak az évről évre néha többször is visszatérő meghűléses, bronchitiszes megbetegedéseknek. Állítólag nyolc-kilenc tüdőgyulladásom volt, két alkalommal mellhártyagyulladással tetézve. Ezért vett ki a Pius gimnáziumból, s lettem magántanuló két évig Kivadáron. Vakbelemet Vertán professzor vette ki. Anyám bejött Pécsre, s addig maradt, míg a klinikán feküdtem. Jó barátoknál, az orgonagyáros Angster család két nővérénél lakott, akik remek kávét főztek. Forrón hozta be reggelente, friss sonkás zsemlével. Azóta is kedvenc ételem ez a kombináció. Mikor elment, hogy visszautazzon, akaratlanul elsírtam magam. Lehet, hogy a jó kávé elmaradását sirattam?

Ha csak nekem volt ennyi bajom, elképzelhető, hogy még mennyi gondja lehetett anyámnak testvéreimmel is, bár a zászlót én vittem el. Pécsről a klinika belgyógyásza, dr. Kramár Kivadára is ellátogatott, s kezelésemet összekötötte egy kis kamarazene-léssel. Legújabb ötlete a hideg vizes kúra volt. Anyám hálószobájában, ahova engem bevett, hogy ápolhasson, állították fel a kádat, egy ónozott, kör alakú tartályt, két oldalán fogantyúkkal. Csípőig ért benne a víz, ha tele volt. Erzsébet néni segítségével Ernő felváltva forró, majd hideg vizet zúdított a nyakamba. Ha jól emlékszem, a vizet olykor még jéggel is hűtötte. Siettem meggyógyulni.

Vízvezeték bevezetését még apám tervezte, emlékszem a rajzokra, megbeszélésekre. Talán a fél házat széjjel kellett volna szedni ahhoz, hogy megcsinálják. A víztoronnyal egybeépített épületben volt azonban két fürdőszoba süllyesztett kádakkal – ezekben fürödtünk. Nagy tél idején ez nem volt praktikus; ilyenkor a hordozható kádakra s a nagy spongyákra szorítkoztunk, melyekkel Erzsébet néni vagy más súrolta a hátunkat. A víztorony aljában is volt egy medence, többen is elfértek benne. Ez volt a személyzet fürdője, de használhatták a pusztaiak is csúzos tagjaik gyógyítására. Amikor gyerekeiket is elhozták, zajongásuk a torony belsejében többszörösen visszhangzott. Spirális vaslépcső vezetett a tetőig, mely alatt két tárolómedence volt. Ezek táplálták a fürdőszobák s a konyhák csapjait. Harsányi Zsolt egyik novellájában megírta, hogy amikor apám elvitte vendégeit a toronyba, hogy büszkélkedjék vele, az egyik medencéből kocsisuk billentette feljűk kalapját: más öltözék nem volt rajta. A vendégek nem maradtak teára.

A mellvédes tetőterasz kedvenc napozóhelye volt Hélène-nek, húgom francia nevelőnőjének s a hölgyvendégeknek. Nyugodtan levetkőzhetek, senki sem látta őket. Gyönyörű kilátás nyílt innét a környékre. Szép vidék volt, kerek egész, legalábbis nekem, mert itt növekedtem, ismertem minden zegét-zugát. A vonat is elkerülte. A fővárosból vagy Dombóvárról jövet Somogyiszobon kellett átszállnia az atádi, bodvicai utasnak. Kivadárna már csak kocsival lehetett eljutni. Ha nem volt közvetlen kapcsolat, egyenest Somogyiszobra hajtottunk, hogy a budapesti gyorsot elérjük. Ellenkező irányban meg ha este tizenegykor szálltunk fel a fiumei gyorsra, reggelre már az Adria kékje üdvözölt. A vicinálison szinte másik világba került az utas. A rövid szerelvényen családias hangulatban beszéltek meg a parasztok, kofák a piacot, a hivatalok packázásait, mutogatták az asszonyok egymásnak, mit vásároltak, vagy kaptak cserébe, tojásért, tyúkért, szalonnáért. A másodosztályon legföljebb egy-két hivatalos „civil” árválkodott.

Kivadárna a vonat fűtjét is csak ritkán hozta el a szél. Csend volt és békesség, kisebb-nagyobb megszakításokkal. Mint például amikor Rózi nevű szobalányunknak már nyakában volt a kötél, ahogy a padláson rátaláltak. Vörös hajú lány volt; sápadt, meggyötört arca emlékezetemben maradt. Egy nagyatádi szabósegédbe volt szerelmes, mondták, de ki tudja, mi más gyötörhette még. A másik öngyilkosra a szőlő mögötti gyümölcsös egyik fáján akadtak rá, télidőben, már holtan. Púpos kis emberke volt, amolyan falu bolondja, aki kóborlással töltötte napjait. Egyszer az erdőben találtunk rá apámmal, a Kis Tölös szélén. Maga rakta tűz mellett kuporgott a kisöreg. Talán valami ételt is készített magának. Apám intett, ne zavarjuk. De ő köszönt, s erre mégiscsak odamentünk hozzá. Mint régi ismerőssel beszélt vele apám. Visszafelé már nem volt ott a púpos emberke, csak a tűzrakás helye. Néha pikniket rendeztünk az erdőben. Nyársat faragtunk, szalonnát süttöttünk, zsírt a másik nyáron piruló kenyérre csöpögtettük. Amikor már kifogytunk a társasjátékokból, leszaladtunk a Rinyához. Jött egy lány is velem. Lefeküdtünk a fűbe, s néztük az eget. Emilie fűszállal csiklandozta az arcomat. Zsebemben gyufaskatulya volt, letettem magam mellé. A hőségtől lángra lobbant a doboz, sistergett a gyufa. Mint a villám, ugrottunk a vízbe.

Más alkalommal bűvész vendégünk volt. Nagyatádon szerepelt, s valahogy kikerült hozzánk. A remíznek nevezett tisztás lett a színház. Mindenki eljött a házból, de jöttek a pusztáról is, gyerekestül. A vincellér demizsonokban hozta a bort, a tűz körül Ernő és Herlicska szorgoskodott. A pusztai lányok legszebb ruháikba öltözve segédkeztek. Az ispán s a tanítónők is eljöttek. Jó hangulat volt, örültek a demizsonok. Kissé odébb, a fák közé feszített lepedők mögött volt a bűvész öltözője. Két szám között ide vonult vissza, hogy előkészítse mutatványát. Hajlékony termetű, átható tekintetű fiatalember volt, hipnotizálni is tudott. Varázspálcája csodákat művelt: ámultunk-bámultunk. A szünetben közénk jött, s lehet, hogy akkor dugdosta a zsebekbe vagy csente ki belőlük a műtűröket, amelyeket majd elővarázsol. Engem a lepedő vonzott: mi van mögötte? Észrevétlenül lopakodtam mögéje, a varázsló műhelyébe. Forgott velem a világ az izgalomtól, azt se tudtam, hova néztek. Mire felocsúdtam volna, libbent a függöny, s belépett a bűvész. Szótlanul bámultunk egymásra. Talán egyet gondoltunk: „rajtakaptalak”. A bűvész nem szólt semmit. Tekintetét le nem véve rólam, vállamra tette a kezét, és kivezetett a sátor mögé. Ott megfogadtatta velem, hogy soha senkinek sem mondom el, mit láttam. A mi titkunk, mondta, s én azóta is tartom.

A bárdibükki búcsún láttam viszont a bűvészt, aki cinkos mosollyal üdvözölt. Egy erőművész mutatványát néztem. Súlyos üllöt emelt a magasba, vasrudakat hajlított, lángot fújt. A nagy erőlködésben hímvesszője kicsúszott rövid bugyogója alól. Mérete

akár egy öszvérével is vetélkedhetett volna. Az asszonyok kacagva és szörnyülködve meredtek rá, a férfiak trágárkodva csúfolták, káromkodtak. A bűvész csak legyintett, és továbbállt.

Gosztonyiék lányának, Máriának kerámiastúdiója volt a bárdibükki parkban, a tó mellett. Olaszországban tanulta a mesterséget. Az ő műve volt az a majolikatábla, amely a bejáró és a bástya közötti belső udvar falába volt illesztve, apám dolgozószobája alatt. Az ablak mellett apám portréja: anyám tette oda apám halála után. Fehér kabát van rajta, kék csíkos sárga ing piros nyakkendővel. A kihajtott s a gyűrődéseket szeszélyes, barna ecsetvonások jelzik. A képet Rippl-Rónai festette Kopaszhegyen, ahol apám élt, azután, hogy hátat fordított a katonaságnak. Gyakori vendége volt ott Rippl-Rónai, aki akkortájt jött haza Franciaországból. „Kopaszhegy” is tőle kapta a nevét (hivatalosan Vóta-pusztának hívták a birtokot), látván, hogy apám nyaranta kopaszra vágatta a haját. Egy látogatásáról így számol be öccsének, Odönnnek: „...*Somssich Gézánál voltam egész héten át. Kellemes társaság ő, minden érdeklő, és értelmesen szól hozzá. Egy párszor vadászunk (mellékesen jelentem, hogy egy sánta őzet lőttem), igen sok, nagy sétát csináltunk 3-4 óra hosszat árkon-bokron, hegyen-völgyön, a legrettenetesebb esős, csúszós időben. Festettem is. Őt. Nagyon szereti. Egy fehér szobában ül. Olyasformán él, mint én Kaposban. A kopaszhegyi lakása egy kasznár ház, 3 szobája van. Fehér falak, igen közönséges egyszerű bútorzat, amit átvett a kasznártól. De jól illik ő hozzá, mint volt huszárcapitányhoz.*”²⁰ (A képet nemrég árverezte el ismeretlen tulajdonosa Budapesten.)

Amikor Rippl-Rónai a Róma villát megvette, gazdálkodni is akart a házat körülvevő néhány holdon. Apám lett gazdasági tanácsadója, amiből gyakran egész napi vendégeskedés lett, s apám élvezte a festő francia feleségének, Lazarine-nek pompás főztjét. A kis gazdaság végül is nem sikerült, de a vörösbor, amit barátainak töltött a művész, szőlőjében termett.

Az íróasztallal szemben álló könyvszekrény teljes polcát Wagner Richárd írásai és az operák zongorakivonatai foglalták el. Engem leginkább ezek érdekelték, bár volt ott más is: a *Pallas Nagylexikon*, dédapám *Emlékiratai*²¹ (puhakötésben, nagyobb részét felvágatlanul), művészeti könyvek. Nem tellett sokba, míg én is Wagner híve lettem, s a bayreuthi előadásokat zongorakivonattal a kezemben hallgattam a rádió mellett. Apám többször járt Bayreuthban. Németországi tanulmányútjait (új búzafajtákkal kísérletezett) bővíthette azzal, hogy a hasznost a kellemessel kötötte össze: magnemesítést a Wagner-kultusszal. Vagy talán éppen fordítva. Az ő fiatalágában az „új”-at, a haladást Wagner zenedrámái, Liszt muzikája jelentették, s Bayreuthba ellátogatni felért egy zarándoklattal. Első zenetanárom Niedermeyer tanár úr volt a Pius gimnázium internátusában, melynek első osztályos koromban lettem bennlakója. Gordonkázni és zongorázni tanított. Német származású ember volt, anyám „Herr Professor”-nak szólította, s természetesen németül beszélt vele. Életfilozófiája arra alapult, hogy csak az lehet jó muzikus, aki vigyáz az egészségére. A meghűlést elkerülendő például ajánlatos egy korty hideg vizet inni, mielőtt a fűtött szobából kilépsz a hidegbe. Igazán nem rajta múltott, hogy nem lettem vasgyűrű és nagy csellista. Annyit azonban elért, hogy az iskolai zenekarban játszottam, sőt szólót is egy színdarab szünetében.

A zenélést otthon is folytattam (lehet, hogy a sok nyavalya mind csak azért volt, hogy hazakerüljek?), zongorázni Hélène tanított. Két zongora is volt a házban. Anyám szobájában egy Bösendorfer állt, a másik Hélène-ében, a kertre néző ablak mellett. Ez egy magyar gyártmányú hangszer volt, a Thék-bútorgyár remekműve. Amikor Debussyt játszott rajta Hélène, a csodás hangzatok kilengtek a park fái közé, s nekem úgy

tűnt, hogy ilyen szépet még soha nem hallottam. Velem Bartók könnyebb zongoradarabjait játszatta, s én újból úgy éreztem, felfedezőúton járok. Pedig Hélène nem is volt zongoratanár: húgomat oktatta franciára, s a zongoraórákat mint mellékterméket kaptam tőle. Dús, vörös hajú, szeplős bőrű elzászi lány volt, németül is jól beszélt. A *Candide* című hetilapot járatta Párizsból, olvasott fel belőle hosszú téli délutánokon, így ismerkedtünk francia írók, festők műveivel.

Anyámnak volt egy pirosba kötött kottagyűjteménye. Borítójuk alsó csücskébe aranyozott betűkkel beceneve, Manyó volt rányomva, anyám kézírásával. Zongora-gordonka duók voltak, szonátáktól kezdve a XIX. századvég divatos átirataiig. Születésnap ajándékol kapta őket tanárától, Grünfeld Alfrédétől, a neves zongoraművésztől. A duókat Alfréd csellista bátyjával játszotta anyám. A követségén rendezett koncertekre a zenebarát Vilmos császár is eljött, aki maga is komponált operát, dalokat. Egyik népszerűvé vált dalát, a *Sang an Aegirt* a berliniek „Kaiserschmarn”-nak csúfolták. Máskor kora délelőtt állított be a követségre, bejelentetlenül. Nagypám notóriusan későn kelető volt, s míg elkészült, anyám szórakoztatta a váratlan látogatót, egy almát hámozott neki. Csonka kezével ez nehezebb esett volna a császárnak. A Grünfeld testvérek egyébként, mint az ikrek, úgy hasonlítottak egymáshoz. Egy „cercle” során Ferenc József megkérdezte Alfrédet, hogy a hírneves csellista az ikertestvére-e. Mivel az udvari etikett tiltja a nemleges választ, Alfréd így felelt: „Igen, Felsőes uram, csak éppen egy év van közöttünk.” „Da bedauere ich aber Ihre Frau Mama” (Akkor bizony sajnálom a kedves mamáját), válaszolta az öreg uralkodó.

A kották nem heverték olvasatlanul. Amikor csak akadt partnere anyámnak, ezekből játszott. Kedvenc kamarazene-társa Benyovszky Móric gróf volt, a siklói vár ura, jeles csellista. Gyakori vendégek voltunk a várban (felvonóhídja is volt) egy-egy „kimenő” során vagy szünidőben, amikor anyánk értünk jött Pécsre. Egy nagy műhely is volt az alagsorban, ahol kedvenc hobbiját, az asztalosmesterséget művelte a várúr. Bútorokat faragott, talán még gordonkát is. A folyosón, mely kétszer olyan hosszú volt, mint a mienk, biciklin versenyeztünk gyermekeivel. Anyjuk, Lujza grófnő szépsége, nádszál alakja hangsúlyozta a vár romantikus hangulatát. Különösen kedvelte Laci bátyámat, aki már felsős volt, s közülünk a legmagasabb. Ahogy borzas hajával leült a zongorához, és improvizálni kezdett Chopin stílusában, ő is regényes figurává vált. Vágyódtam, hogy tudjak majd én is ilyen fantáziával, szabadon zenélni.

Karácsonykor csoda történt: a karácsonyfa alatt egy cselló díszelgett bársonnyal bélelt tokjában – Móric bácsi ajándéka. Bátyáim nem irigykedhettek, mert csak én tudtam játszani rajta. Ez volt első saját hangszere, s vigyáztam rá, mint a szemem fényére. Egy Sebestyén nevű gordonkás lett a tanárom Nagyatádról. Vékonydongájú, sápadt arcú ember volt, aki fekete művészhajával Paganinire emlékeztetett: sántított ő is. Boldogságot a csellóval Zsiga bátyám keserítette meg. Valami vita hevében kiragadta a kezemből, s beleütötte az asztal sarkába. Akarva vagy akaratlanul – ezt talán már ő sem tudná megmondani (ha élne). Körömnyi repedés támadt a hangszer bal alsó oldalán. Hogy min kaptunk össze, már nem emlékszem, de szem villanására, mely elszántságát tükrözte, annál inkább. Talán féltékeny is volt a hangszerre, mely oly területet őrzött, ahova ő be nem hatolhatott. Meg voltam győződve, hogy a törést nem lehet kijavítani, ezért évekig így maradt, repedten. Mint az én sérelmem: kiengesztelhetetlenül. (Mikor öltönyét eloroztam, míg ő hadifogságban volt, talán önkéntelenül is erre emlékeztem.)

A konyhafolyosóról nyílt a földszintes szárny padlásfeljárójának az ajtaja is. Aljában kerek lyuk volt a macskának. Mikor Luxi kutyánk üldözte, ez volt a menedéke. Sokat jártam erre a padlásra is. Nem tudom, miért, de a lisztesládát is ott tartották, s én akkor szerettem felmenni oda, amikor Margit vékával a hóna alatt lisztért indult. Ilyenkor beszélgettem vele, s körülnéztem, található-e valami érdekeset a sok limlom között. Kofferokat, dobozokat nyitogattam, régi újságokat lapozgattam, képeket nézegettem, s ha kicsillant valami, ami tetszett, levittem.

A padlásfeljáró mellett volt a „pucoló”, az utolsó szoba a tejüveg ajtó előtt. Ajtaja tárva-nyitva: nem volt érdemes becsukni a forgalom miatt. Ebben a szobában mindenki megfordult, aki a házban lakott, de azok is, akik kívülről jöttek: az erdős, a tejes, a drótostót, a mesteremberek. Itt pucolták a cipőket, puskákat, vadászbakancsokat s az ezüstöt is. A nagy asztal fiókja tele volt kefékkel, kenőcsökkel, bársonyos tapintású szarvasbőrrel s tompa élű késekkel, vakaráshoz. A falon tollseprűk, partvisok lógtak, s a szőnyegek porolásához használt prakkerek. Mikor Herlicska tisztította a puskákat olajos rongyokkal, drótkefékkel, hallgattam vadászhistóriáit. Ő volt a „bűvös vadász”. Mielőtt az erdőbe értünk, kioltotta pipáját, s megnyázott mutatóujját a levegőbe emelte, hogy megállapítsa, merről fúj a szél. Mert a vad éppúgy ki tud fogni rajtunk, mint mi őrajta – mondta. S mi lenne, ha a vadnak is volna puskája? – kérdeztem tőle. Neki szimatja van, válaszolta, s elhallgatott. Herlicska az asztaltáncoltatáshoz is értett. Az orgonabokor tövében állította fel az erre kiszemelt asztalt: körülültük holdvilágban. Ábécés deszkát szerkesztett, és silabizáltuk a szellemek üzeneteit. Nagy multság volt, de még nagyobb, ha lány mellett szoronghattam. Leánya, Lenke játszótársunk volt. Iskolai előadásokon túlszárnyalta társait, s én így emlékszem rá: angylaszárnyakkal a karácsonyfa alatt, a kis Jézus jászla mellett.

A folyosó másik oldalán, ahonnan az ablakok az országútra nyíltak, volt a komorna, az inas és a szobalány szobája. A komornát Terának hívták, Ausztriából jött. Varrógép volt a szobájában, ezen varrta a jelmezeket, amikor színházat játszottunk. Csinált ruhát a pusztai lányoknak is, jöttek hozzá próbálni. Téli estéken nála is volt kártyaparti, s amikor a háta fájt, a kőműves feleségének kislányával tapostatta tomporát. Ez volt a kínai lábmasszázs helyi változata. Tera visszament hazájába, s attól fogva csak egy szobalányunk volt. Ameddig apám élt, két inas is volt, a Matics fivérek, de halála után csak egy maradt, Pista. A budapesti bérház házmestereként vonult nyugalomba. Helyébe Ernő került, bogárunk második fia. A belső személyzet rendszerint nem a pusztáról jött, hanem más vidékről és más kastélyokban szerzett tapasztalattal, ajánlással. Ernő volt a kivétel. Anyám őt választotta, s így a „szakmát” nálunk tanulta. Gyakran drukoltunk neki, amikor sok vendég volt, s láttuk, hogy küszködik. Juliskának, a konyhalánynak udvarolt. Ernő szülei (iparoscsalád!) ellenezték, hogy elvegye, mert sokgyermekes cselédcsaládból származott. Mikor jött a gyerek, anyám melléjük állt, s elrendezte, hogy összeházassadjanak.

Választások idején elmentünk a nagyatádi moziba, hogy meghallgassuk a jelölteket. Az egyiket Gömbös Gyula támogatta. Kijött Kivadárra is, tisztelegő látogatásra anyámhoz. Utána unokahúgát kereste fel, sofőrünk, Prasszer Endre feleségét, aki szintén bonyhádi volt. Prasszer olykor megengedte, hogy a nagy Daimler kormánykereke mögé ülhessek a néptelen országúton.

A másik autó a környéken J. Pancié volt, Háromfa község plébánosáé. Lila cingulusa (ha viselte, mert legtöbbször papi civilben járt) jelezte préposti rangját. Nagyvilági modorú pap volt, aki angliai Essex márkájú kocsijával gyakran megfordult nálunk.

A teológiát Rómában tanulta, s talán ő is úgy gondolhatott vissza az Örök Városra, ifjúsága színterére, mint anyám Berlinre. Nem mintha a nosztalgia legkisebb jelét is mutatta volna, sőt: életkedvével és -stílusával a maga Rómáját teremtette meg Háromfán, mely valamikor apátság lehetett. A templommal szemben volt a paplak, egy udvarház, amit tökéletes ízléssel rendezett be családi s parasztbútorokkal. Utóbbiakat falusi körútjain szedte össze. Anyja hercegi családból származott, s nemcsak hozzánk, de a környék más kastélyaiba is bejáratos volt. Lakóik legtöbbször rokonai is voltak, akárcsak mi. Sofőrje ilyenkor fehér kesztyűt öltött, s inasként szerepelt. Panci nagystílusúen keresztelt, esketett, temetett, és a szentséget autón vitte a haldoklóhoz, ha az messze lakott. Amikor prédikált, megtelt a templom asszonyokkal. Hosszú hajával – bár kopaszodott – a reverendás Liszt Ferencre emlékeztetett.

Háromfa tíz kilométerre volt Kivadártól, útban Nagyatád felé. Panci (igaz nevén István) egyre gyakrabban nézett be hozzánk, s anyám már-már fiának tekintette. A gazdaság s öt gyermeke nevelésének rászakadt gondjai közepette jóleső színfolt lehetett az ő alakja. Szellemes, szórakoztató ember volt. Minket is meghódított lovas tehetségével, s Gönye a legjobb paripákat adta alája. Árkon-bokron ugratva száguldottunk vele, mintha akadályversenyt lovagolnánk. Panci ízlése mindenben megmutatkozott. Akár egy kép helyéről, akár a nyakkendő megkötéséről vagy bútorokról volt szó, véleménye telibe talált. Papi hivatását nyugodtan felcserélhette volna az „intérieur décorateur”-ével. Amikor Pestre költöztünk, kevesebbet láttuk Pancit. Apátplébános lett a Balaton mellett. A Rajk-per kapcsán börtönbe került, megkínózták. De stílje ezután sem hagyta cserben: kiszökött, és egy spanyol őrgróf házikáplánja lett. Ott halt meg Spanyolországban.

A mi papunk, Novák Domonkos, nyugalmazott plébános, a templommal szomszédos paplakban élt házvezetőnőjével. Lakását és fizetését a kegyúrtól (apámtól) kapta. Kivadárnak nem volt plébániája, mert nem volt község. Domonkos bácsi már akkor is nagyon öreg volt, s néha el is szellentette magát az oltár előtt, de ezt csak mi, ministránsok hallottuk. A háború végén, amikor már rég nem élt, s a megszálló német, bolgár, orosz csapatok is elvonultak, és anyám hazajött, az üres paplakot rendeztem be neki a megmaradt bútorokkal. Rövid ideig én éltem vele, majd Józsi bátyám, végül Zsiga. Később mennie kellett innen is, ezúttal a kommunisták kergették el. Én akkor már Ausztráliában éltem. Anyám Bodvicára költözött Zsigával. Egy segédtanító házában béreltek lakást. Itt sem hagyták békén: „kitelepítették” (magyarán: elhurcolták) az Alföldre, Lenin-tanyára a bátyámmal együtt. Mikor visszajöttek, nem volt semmi-jük. A ház tulajdonosa majd mindenüket elérverezte. „Örüljenek, hogy életben maradtak” – mondta a bátyámnak, aki hadifogságból való hazatérte után most már másodszer örülhetett ennek.

Bérmálkozásra Domonkos bácsi készített elő. Szívesen mentem hozzá, mert házvezetőnője mindig valami jó falattal kínált. A veszprémi püspök, Rott Nándor bérmált éves körútján. Ilyenkor a mi vendégünk volt, s négyes fogat hozta-vitte. Nagyatádon a ferencesek kolostorában szállt meg. Ott se volt rossz dolga, de nálunk jobb. Anyám vendégszeretetét meghívással viszonzta, s így lettünk néhány napra a püspöki palota vendégei. Rott Nándor közvetlen modorú, világos fejű ember volt. A bérmálási körmenetben a környék papjai, köztük Panci s a ferences atyák kísérték teljes ornátusban. A körmenet után nálunk reggeliztek a díszes vendégek, majd ki-ki ment a maga útjára. A püspök is kiszállt valahová. Csak este látta őt viszont anyám, vacsorához jövet. Egy faragott széken állt a hallban. A szék aljában Fatty kutyánk acsarkodott hörögve,

de ahhoz túl kövér volt, hogy a székre ugorva belekaphasson a püspöki bokába. Anyám nem ceremóniázott, nyakon ragadta Fattyt, s kivezette az üvegajtó mögé. Mire visszajött, Nándor püspök is leszállt a székről, mosolyogva várva anyámra, hogy az ebédlőbe vonuljanak.

A megkülönböztetések az alkalmi látogatók elszállásolásában is megmutatkoztak: az árvaszéki elnöknek vendégszoba járt, de a főintéző „csak” azt a szobát kapta, mely az üvegajtón belül, a belső ház s a konyhafolyosó mezsgyéjén volt. Hosszú lista volna leírni, ki mindenki lakott ebben a szobában s a szemben lévőben, melynek dupla ajtaja volt. Ahogy váltakoztak, az instruktorok is e két szoba közül válogathattak. Az egyik magas, piperkőc külsejű tanárunk állandóan Józsi bátyámat bizgatta, s egy alkalommal pofon vágta. Ez annál inkább felháborított, mert Józsi csendes, inkább félszeg, bandzsító fiú volt, s dadogott. Ahogy növekedett, megszabadult a dadogástól és a bandzsítástól is. Batthyány herceg operálta körmendi kórházában, akit nemrég boldoggá avattak. Józsi a háborút megúsza a szeme miatt, de a terrort nem: két és fél évig sínylődött Recskén, ahova a kistarcsai internálótáborból került. Ide meg azért, mert lebukott, amikor „disszidálni” próbált. Tiltott határátlépés kísérletével vádolták, de ügye bíróság elé soha nem került. A forradalom után szökött Amerikába. New Yorkban halt meg; hamvait bátyám a tengerbe eregette.

Az ékszerkereskedők is ezekben a szobákban tanyáztak, mikor anyám hívására megjelentek. Bár senkinek sem kötötte az orrára, de én tudtam, hogy a széfben tartott ékszereit mutogatja nekik. Nyakláncok, gyűrűk, gyöngyök, brossok halmozódtak a páncélajtó mögött, míg nagyapám éremgyűjteménye s a nagyobb tárgyak, ezüstök a toronyszoba szekrényeiben pihentek. Az ékszeres dobozokból a családi örökség, udvari bálók, gáláns ajándékok biztonságérzetet keltő fénye sugárzott. A gazdasági válság a nagybirtokosokat sem kímélte, de nem hiszem, hogy anyámnak gondjai lettek volna, bár egy alkalommal oly feldúltnak láttam, amilyennek még soha. Ez akkor volt, amikor Jóska bácsi vizitált feleségével, Camilla nénémmel.²² Jóska bácsi nem gazdálkodott, nem is érdekelt. Rövid művészi nekifutás után (festő akart lenni) diplomáciai pályára lépett. A berlini követségen talált rá anyám nővérére, Camillára, aki a felesége lett. Anyám tizennégy évvel később ment férjhez apámhoz. Most már kettős szál fűzte a Somssichokat a Szőgyény családhoz: két fitestvér házassága két nővérhez. (A harmadik lány, Lilly nagynéném²³ egy osztrák gróf, Chorinsky Károly²⁴ felesége lett.) Jóska bácsi az első világháború után rövid ideig külügyminiszter, majd vatikáni követ volt. Amikor nyugalomba vonult, Csórott élt, Székesfehérvár környékén, Szőgyény nagypapa házában, amit Camilla néném örökölt. Neki nem volt háza, míg apámnak kettő, gyereke sem, míg apámnak öt. Gondjaik sem voltak (míg anyámnak számtalan), s ennek megfelelően majdhogyan fényűzően éltek a követségi időket idéző, ragyogóan berendezett csóri házban, télen meg egy kis palotában a Várban. Csór közelsége Budapesthez látogatók seregét vonzotta, Serédi hercegprímástól (aki fiatal pap korában könyvtáros volt a Vatikánban) József Ferenc főhercegit. Gyakori vendég volt Csáky István (Flöci), később a Teleki-kormány külügyminisztere, Zichy István, a Nemzeti Múzeum történelmi osztályának igazgatója, aki unokatestvér volt Szőgyény oldalon (s aki a Kossuth rokonságot kiszálazta) s még sokan mások. Időnként egy-egy bankigazgató is bejelentette magát, s ilyenkor a beszélgetés minden bizonnyal nem a régi időről folyt, hanem kölcsönről, amortizációról, ami a pazar életstílus fenntartását lehetővé tette. Tagadhatatlan, hogy nagybátyám s nagynéném inkább csak költötte, mint keltette a vagyont. Azon a délutánon vigasztalhatatlanul zokogott anyám a boudoir szo-

bában, míg Jóska bácsiék tehetetlenül (részvéletlenül?) álltak mellette. Én az ajtóból néztem őket. Nem tudtam, miért sír anyám, de láttam, hogy nagyon el van keseredve. Talán akkor döbbsent rá maradéktalanul: egyedül van, nincs kire támaszkodnia, még örájuk, legközelebbi rokonaira sem. Jóska bácsiék másnap elmentek.

Anyám akkor határozta el, hogy Pestre költözik, és csak a nyári hónapokat töltjük majd Kivadáron és Pörschachban. Bátyáim érettségi előtt álltak, egyetemre készülődtek, nekem még három évem volt hátra, s húgomnak is megfelelő iskolát kellett találni. Mivel Atádon nem volt gimnázium, a polgárit végezte mint magántanuló. A ház modernizálásáról, vízvezetékéről nem esett szó többé: a Pestre költözés terve került az előtérbe. Erről beszélgetett a látogatókkal is anyám. Közülük megbarátkozott egy asszonnyal, aki Pestről járt le ékszerügyekben. Ő és Bodó ügyvéd segítették a lakáskeresésben, míg megtalálták a megfelelőt, az Andrassy út 100. szám alatt, egy ház híján a Bajza utca sarkán, a legfelsőbb emeleten. (Anyám továbbra is fenntartotta a kapcsolatot az asszonnyal, aki a háború vége felé váratlanul megjelent Kivadáron, s arra kérte anyámat, hogy a vele hozott dobozt megőrizze. A csomagban az ő ékszerei voltak. Zsidó volt: nemcsak a vagyona, de az élete is veszélyben forgott. A törvényeket a magyar parlamentben szavazták meg, a deportálásokat a németek végezték magyar szerelvényeken. Anyám betette a dobozt a széfbe, az ő holmijai mellé. Nem sejtette, mit hoz a jövő. 1944 tavaszán bombatalálat érte lakásunkat.)

A „szőnyegbombázást” az „óvóhelyen”, a pincében éltem át (túl). Néhány hétre rá behívtak (akkor már tartalékos zászlós voltam), s Eszterházára vezényeltek, ahol a Légvédelmi Lőiskola térpontbemérő szakaszának lettem a parancsnoka. A Fertő tó mentén elhelyezett ütegek lövéseit mértük teodolit műszerekkel. A fekete célzsákok repülő vontatta a magasban. Mi voltunk az egyetlen ilyen alakulat az országban. Tevékenységünknek már semmi haszna nem volt, de parancsnokaink még hittek a német csodafegyverekben. Anyám 1944 őszén magára maradt a házban. Fiai szétszórva: Zsiga a keleti fronton, Laci a zágrábi követségen s Józsi, akit Jóska bácsiék adoptáltak, a megözvegyült Camilla nénivel Csórott. Húgom férjhez ment Selmeczy Miklós főhadnagyhoz,²⁵ s Nagyatádon várták, hova vezénylik ezredüket. Anyám először Kispusztára, onnan Perdócz-pusztára ment, a veje szüleinek birtokára, a lányát követve, aki teherben volt. Végül az ország nyugati peremén, Celldömölkön kötött ki unokatestvére, Elt Ferencné²⁶ birtokán. Akkorra már Camilla néném és Józsi is odaérkezett. Elmenetele előtt még meglátogattam anyámat. Majd egy napig utaztam Kivadárig elsötétített vonatokon. Húgom is eljött a férjével. A nagy házban már csak anyám lakott, s Ernő a családjával. A letakart bútorok türelmesen vártak sorsukra, s a bespalettázott ablakok vakon bámultak a semmibe. Daliás sógorom egy pisztolyt és néhány kézigránátot nyomott a kezembe: „ha bajba kerülsz” – mondotta. Nem részleteztük, hogy a baj honnan jöhet, benne voltunk nyakig. Visszafelé ágyúdörgés moraja kísért. Mikor az oroszok Celldömölk felé közeledtek, Józsi elásta a dobozokat. Éppen oda, ahova az oroszok a pöcegödöröt szánták. Most már csak álmodni lehetett a kincsről. Egy színarany szelencére emlékszem, melynek fedelén Vilmos császár miniatűr arcképe volt, gyémántkövekkel körülakva. Az asszony hazajött. Vagyona elveszett, élete megmaradt.

De akkoriban, a harmincas évek elején ki gondolt Kivadáron egy újabb háborúra s a kataklizmára, ami majd követi? Az öregebbek még az ő háborújukra emlékeztek, amiből épp hogy csak felocsúdtak, de nekünk, fiataloknak távoli eseménynek tűnt, s untuk, ha szóba került. Talán Hélène sejtette, mit hoz a jövő. A francia híreket hallgatta ötszöves „világvevő” rádiónkon, s arca elkomorult. A kefebajszú pozór handabandája borzalommal töltötte el.

A lépcsőház aljában Rippl-Rónai képe lógott a falon. (*Három sudár jegenye és két asztag* felirattal láttam viszont a kaposvári Rippl-Rónai-múzeumban, már a kilencvenes években.) Az „asztag”-ot ugyan én mindig kazalnak néztem, ahová létrán másztunk, s amikor a tetején behuppantunk az aranyló szalmába, már csak a bárányfelhőkkel bolyhozott ég volt fölöttünk. A kép nagyobb részét is az ég kékje tölti be – madár, ember se távol, se közel, csak zöldellő erdősáv, sárgálló tarló a háttérben. A festmény akár a nagybirtok jelképe is lehetett volna. Parasztföldeken nincsenek ilyen kazlak, jegenyék. (A múzeumban még három másik ismerős Rippl-Rónai-képet találtam. Kérdésemre – amikor már lehetett ilyet kérdezni, a „rendszer-váltás” után –, hogy hogyan kerültek oda, a mai napig sem kaptam érdemi választ. Az egyik pasztellt – *Két kisleány: Zsiga és Laci* portréja négy-, illetve ötévesen – „rendőr hozta be mint talált tárgyat”, írta a múzeum vezető igazgatója, jeles költő, tiszteleltre méltó idős ember. Egy másik kép Eszter nénémét ábrázolja tizenéves évesen (*Lányka labdaütővel*). Ez húgom szobáját díszítette. A negyedik kép anyámat ábrázolja profilban, csészével a kezében. Anyám állítólag nem szerette ezt a képet. A Rippl-Rónaihoz fűződő barátság apám házassága után törést szenvedett, s talán a kép is ezt tükrözte.)

Egy metszet a lépcsőházban a csáktornyai várat ábrázolta, „Czagkathurn” felirattal. A vár kapitánya, Miklós nevű ősünk 1671-ben halt meg. A genealógusok általában vele kezdik a családfát, mivel az ő fiai „nyerték” a címeres levelet Magyarországon, de az elődök már Boszniában és Horvátországban is nemeskedtek. A családi történet egyik változata szerint Horvátországból hajtották a disznókat Magyarországon át Bohémiába, Moráviába. Útközben a Dunántúl véget nem érő őserdőiben makkolt a falka, és híztak a süldők. A gazdag bányavárosokban jó pénzért keltek el. Visszafelé már csak az aranyat kellett volna vinni az ősöknek, de legtöbbjük Magyarországon maradt. Akárhogy volt is, a kapcsolat megmutatkozik családomban. Dédapám Prágában született, nagyapám meg Sternbergben, ükapám²⁷ feleségének, báró Sternberg Lujzának²⁸ az otthonában. A fiumei gyors másodosztályú fülkéiben elhelyezett idegenforgalmi reklámképek egyike a tornyos kastélyt mutatta, szinte szimbolizálva családunk délről északra tartó terjeszkedését. Apai nagyanyám is a csehországi Klattauban született. A csáktornyai vár védője nem harcolt hiába a törökök ellen.

A lépcső tetején álcázott ajtó nyílt a felső padlásra, ahol Rózsit vágta le a kötélről. A már említett bástyatoronyba is ezen a padláson át lehetett kimászni. Rejtélyes, sötét hely volt: álmaimban gyakran visszatérő. Az előtérben egy hatalmas, több rekeszre osztott, feketére pácolt szekrény állt. Rovátkás mintázatával népi faragású bútorokra emlékeztetett. Vagy öt kulcsra záruló ajtaja volt. Ebben a szekrényben tartotta anyám a konyhára való finomságokat, csokoládét, süvegcsukrot, datolyát és az Ovomaltint. Hogy miért, azt nem értettem: anyám nem volt kicsinyes, és a „személyzet”-ről sohasem feltételezte volna, hogy lopnának, különösen a konyhalányokról nem. Elgondolásom különös ellentétben állt a magam gyakorlatával, mert én jó néhányszor megdézsmáltam a szekrényt, amikor nyitva maradt. Az Ovomaltin henger alakú dobozai kiríttak a fűszerek közül – komoly fogyasztók voltunk. Annyira, hogy a Wander-gyár anyámmal hirdette termékét. A dobozokat kísérő füzetecskében anyám levele reklámozta a tápszert, tanúskodva hasznáról s használatáról családjában. Bizonyítékul ott volt a fénykép ötünkről: lerí rólunk az egészség!

Anyámat gyakran elkísértem atádi bevásárlóútjaira, melyek két fő állomása a sarki fűszeres s Feigelstock (később Fazekas) rőfös- és hosszúáru-kereskedése volt. Fazekas úr székkal kínálta anyámat, hogy kényelmesen válogathassa az árut. Mikor készen vol-

tak, megjelent Fazekasné, s a bolt mögötti lakásukba invitálta anyámat. Az ő emeletes házuk volt a legnagyobb a Széchenyi tér déli oldalán. Bent uzsonna s nyitott zongora várt anyámra. Fazekas Erzsébet opera-énekesnő volt, de férjhezmenetele után nem lépett többé színpadra: a szoba vált azzá, mihelyt az első hang kirepült a torkából. Jött Kivadárra is. Ilyenkor anyám az ajtó mindkét szárnyát kitarva vonult vele a zongorához. Zengett a ház, s a lányok is fellopakodtak a konyháról, hogy hallgassák az áriákat.

Fazekasék szomszédja Benyákék papírkereskedése volt, amelynek háttérében nyomda zakatolt. Elég izgalmas hely, különösen a nyomda. A Benyák testvérek nem bánták, ha ott lábatlankodtam, mutogatták az ólombetűket, gépeket s a könyvkötészetet. A boltban árultak könyveket is, de ezek leginkább iskolai vagy helyi érdekű kiadványok voltak. Ezzel szemben a félkarú trafikosnál, a tér nyugati oldalán „valódi” irodalmat lehetett találni: a *Pesti Napló* (vagy a *Tolnai Világlapja*?) két kötetű sorozatában megjelenő klasszikusokat, Balzactól kezdve az akkoriban divatos Földi Mihályt (akit a „magyar Dosztojevszkij”-nak is hívtak), Körmendit, Zilahy Lajos műveit. Érkezésük sorrendjében vásároltam őket. Nagy kísértés volt a pulton heverő *Tolnai Világlapja* vagy a *Színházi Élet* friss száma is, de pénzem, ha maradt, inkább cigarettára ment, amit darabonként is árult a trafikos, az olcsó Symphoniától s a drágább Miriamtól, Memphistől kezdve az aranyshopokás egyiptomi márkákig. A *Színházi Életet* „erkölcstelen” lapnak mondták azok a felnőttek, akik inkább Tóth Tihamér *Tiszta férfiuság* című könyvét olvastatták volna velünk. Talált példányokra szorítkoztam Lővy fogorvos rendelőjében vagy Plasinka úr borbélyműhelyében, ahol először olvastam Szép Ernő-verseket.

Vásárkor a színes tömeg, mely a főteret ellepte, kiáradt a környező utcákra is. A Fazekas áruházban a fejkendős asszonyok, akik röviddel ezelőtt még tojást, baromfit árultak, most vásznat, ruhaanyagot válogattak a pulton. A szomszédos fogadó-vendéglőben kupeczek, gazdák itták az áldomást. Dél tájban Kálmán cigány dugta be a fejét szimatolni, van-e olyan vendég, aki majd este mulatni akar. A pénzt nem kellett messze vinni: a sarkon volt a takarékpénztár s átellenben a Rotter testvérek vasáru-kereskedése. Volt itt minden, ami egy gazdának kellett, a szögtől az ekevasig. Én lombfűrész korszakomban jártam oda vásárolni, nézelődni.

Moziba szombatonként jártunk. Anyám csak ritkán, de Hélène mindig kapható volt a kiruccanásra. Télen a lovakat a ferencesek istállójában kötötte ki a kocsis. A néma- majd hangosfilmek sztárjaival a nagyatádi moziban ismerkedtem. A terem magasított végében ültünk bokszokban, s körülöttünk az atádi intelligencia, a garnizon tisztjei. Nagy köszöntgetések, összenézések előzték meg a híradó kezdetét, s amikor „a szép Bánffy” lépett be órnagy férjével s a jóképű Erdős főhadnaggal, aki udvarolt neki, minden szem feléjük fordult. A vászon előtt egy zongoristánő ugráltatta Charlie Chaplint, Buster Keatot, s festette alá a drámák szívszorító jeleneteit. Amikor színháznak használták a termet, azok, akik a moziban hátul ültek, most elől foglaltak helyet. Az átvonuló színtársulatok felpezsdítették a várost: mindenki róluk beszélt, s arról, hogy kívül szórakoztak a színésznők előadás után. Kálmán bácsi túlorában zengette a szerénádokat, kivörösödött a szeme. Voltak műkedvelő előadások is. Az operettek sztárja Müllerné volt, a selyemgyár igazgatójának csengő hangú felesége. Nekem igen tetszett, különösen azután, hogy áttetsző zöld ruhában táncolt egy számot. Alkalomadtán politikusok, írók is felléptek matinékon. Meghallgattam Sík Sándort, aki látnoki előérzettel a műveltséget semmibe vevő „sofórtípus”-ról beszélt, majd néhány költeményével demonstrálta, hogy még sincs minden veszve. Választáskor kortesek és képviselőjelöltek ágáltak a színpadon. Ulain Ferencre emlékszem: sokat forgolódott a

pártvezérek között. A közbeszólókat lehurrogták vagy kidobták. A pusztaiakat mindez alig érdekelte: generációkon át nem változott a sorsuk, miért változna most? Szavazati joguk nem volt, akinek mégis, az sem volt titkos. Nem is igen jött kortes, politikus Kivadárra. Gömbös Gyula volt a kivétel.

Fazekaséknál végezve Mandelék (később a Karbuczky házaspár) sarki csemegeboltjába tért be anyám. Innét töltötte fel a fekete szekrény polcait, s miközben ő kóstolgatott, átugrottam Bárány rádióüzletébe, az út túloldalára. Ezen a soron térség választotta el az üzleteket az országúttól, amolyan „parkoló”-hely a szekeres gazdáknak, vásárosoknak. Mint a szomszédos Plasinka borbélynak, Bárány úrnak is mindig volt közönsége: kibicelő dumapartnernek, akik körülültek, míg ő a csöves készülékeket szedte széjjel, én meg figyeltem, hogyan. Odébb, a Vasdénnyey-patikában csengő jelezte, ha valaki belépett. Piros és zöld üvegömb volt a cégére. A polcokon lila, üveg dugós üvegek, tégelek sorakoztak, s a pulton kifényesített patikamérleg várta a porokat, amiket a kajla bajszerű Vasdénnyey úr (vagy a segédje) méreget majd a serpenyőben. Nagyra becsült, tekintélyes polgára volt Nagyatádnak a patikus, kinek virágait és zöldséges kertjét később egy élelmes (és gyönyörű) kivadári lány, Anna ápolta.

A Kivadárról befutó országút a főtér északi oldalán balra kanyarodott, az állomás felé. Ide költözött a fűszeres Mandel egy emeletes házba, ahol most már mint „deli-gyümölcs”- és nagykereskedő folytatta üzletét. Jó forgalma volt, mert a parasztasszonyok nemcsak vitték, de hozták is az árut. A földszinten az egyik helyiséget egy Menyhárt nevű fiatal szabó bérelte. Járt Kivadárra, és csinált nekem is öltönyt, az akkor divatos széles szárú nadrággal, kétsoros mellénnyel. Úgy mondták, hogy Rózsi miatta lett öngyilkos. Senki sem gondolta, hogy a nyilas párt egyik főembere lesz majd. Az út túlsó oldalán egy másik Mandelnek volt gabonakereskedése. Két szép kamasz lánya az utcára nyíló pultra könyökölve mustrálta a járókelőket, s én őket, ha arra jártam. Nem messze volt tőlük Krausz doktor rendelője s azon túl Bodó ügyvéd irodája. Az útnak ezen az oldalán állt még a fináncház, a református templom, az úgynevezett Leibach-kastély és velük szemben a laktanya.

A helyorségi laktanya tisztjei hozzánk is ellátogattak. Elsőnek Kreghszky százados jelentkezett lóháton. Anyám a dolgozósobában „fogadta”. Kardja markolatát bal karján pihentetve lépett be az ajtón, amit Ernő nyitott neki, s mikor leült, csákóját a lába mellé helyezte a szőnyegen. Hagyhatta volna a fogason, akár csak a kardját is, de az „első vizit” etikettje ezt nem engedte. A fotelnek is inkább csak a peremén ült, egyenes derékkal, kissé előrehajolva; belesüppednie, lábát keresztbe vetni udvariatlan mozdulat lett volna. Anyám nem sokat adott ilyen apróságokra, s vendégét azon nyomban kikérdezte az életéről, mert kíváncsi természetű volt. A látogatás eredményeként került Koma hozzánk: ő ajánlotta. Amikor kiderült, hogy jó bridzselő, kártyapartijaira is meghívta anyám, bővítve vele rendszeres partnereinek körét. Utóbbiak a szomszédos birtokos házaspárok voltak, Grubanovichék, Fekete báróék, Szécheny Flóra s Mándy Géza, kinek simongáti birtokát a Rinya választotta el a miénktől. Egy osztrák érdekeltségű cég igazgatója, Heimbold és felesége voltak talán a legszorgosabb kártyázók, s közeli barátai lettek anyámnak. Ausztriai otthonuk közel volt Pörschachhoz, s így a kártyázást a nyaralásban is lehetett folytatni. Néhány játszmaiban a száműzött spanyol király, XIII. Alfonz is részt vett, aki a tó másik oldalán nyaralt, a Golf Szállóban (anyám célpontja, amikor a tavat átúsztá, mi csónakban kísértük). Rokona, Hoyos gróf hozta el hozzánk.

Akkoriban minden valamirevaló játékos Culbertson szisztémájával licitált. Engem egy orosz emigráns, Thermatheusoff herceg tanított rá. Mint annyi más sorstársa a

környék kastélyaiban, ő nálunk vendégeskedett, itt húzta meg magát, míg letelepedhetett valahol Európában. Türelmesen játszott, s társalgott velünk franciául, miközben feldúlt otthonára emlékezett.

Táncolni egy Irene nevű magyar származású amerikai lánytól tanultunk, s később, mellékesen, Járítz Józstól, akiből neves festőnő lett. Mindketten egy-egy nyarat töltöttek Kivadáron. A zene egy felhúzható His Master's Voice gramofon tölcseréből szólt, s mi esetenül jártuk a foxtrotot, tangót, angolkeringőt „tanárainkkal” s a vendég lányokkal. Irene vattát dugott cipője orrába. Osztrák unokahúgom s barátnője harangos szárú nadrágot viselt, és hosszú szárú szipkából cigarettáztak: a „flapper”-típusú utánozták. Eljött egy angol fiú is, aki „paying guest”-ként nyaralt egy kastélyban. Szünetekben Caruso, Galli Gurci, Saljapin lemezeit hallgattam, vagy akár Fráter Lorándét, ki finoman árnyalt, vékony hangján énekelte cigányos-magyaros szerzeményeit, köztük Petőfi versére írt dalát, a „Fa leszek, ha fának vagy virága” kezdetűt. Irene erős amerikai akcentussal beszélő, lapos mellű lány volt, hamar sértődött. Nem volt könnyű dolga a négy kamasszal. A filigrán termetű Járítz Józsa a bivalyokat imádta, őket festette egész nap. Ezzel máris megnyert engem, mert én gyerekkoromtól fogva rajongtam értük, s futottam utánuk, amikor megláttam őket a lajtos szekérral.

Nyári nevelőink közül Ladislav Thiel volt a legemlékezetesebb. Ausztriából jött, s egyetemi tanulmányait házitanítóskodással finanszírozta. Télen egy bécsi hercegi palotában instruált, nyáron nálunk. Névlegesen a német nyelvre, de valójában inkább csak társunk, kísérőnk volt, s barátunk lett élete végéig. „Más” volt, mint addigi tanáraink: a zömök, mongolos képű Baranyai Kálmán vagy a felszeg, vékonydongájú Selymes (Schneider) Franci. Ő magas termetével, kék szemével, hullámos hajával a hegyilakó volt a róna emberei közt, a naiv hős. (Az osztrák közoktatási hivatal magasrendű tisztviselője lett, családos ember, aki rendelkezésünkre bocsátotta lakását, amikor Magyarországról kiszökve Bécsbe érkeztem a családommal.)

Eszter néném könnyű sétányira lakott tőlünk Kispusztán. Öröm volt már az odavezető út is egy tölgyerdőn át, ahol eső után vargányát szedtünk. A kertbe néném gyógynövényeket ültetett. Nyáron őt is vendégek vették körül. A Dömmel lányok Pécsről jöttek. Márta fogorvosnak készült, s mikor férjhez ment Cholnoky professzorhoz, vele és a gyerekeivel nyaralt Kispusztán. Húga, Bözsinc húszéves korában belépett egy missziós rendbe, amely orvos- és ápolónőket küldött Indiába, Kasmírba, ahol a férfi doktorok nem kezelhették a nőket. Bözsinc Londonból hajózott Indiába, ahol a rend a rawalpindii, majd az iszlámábádi kórházában ápolta a betegeket, s Bernadette lett a neve. A függetlenség kikiáltása után, amikor Pakisztán levált Indiáról, a betegeket kiszorították a hindu–muszlim vérengzések áldozatai. Doktorok, ápolók bokáig jártak a vérben a kórház folyosóin. Negyvenkét évi szolgálat után Bernadette bejelentette: haza akar menni, hogy unokahúga megözvegyült férjének hívását követve mellette lehessen, ápolhassa. Főnöknője hevesen ellenezte a tervet, mire Bernadette a pápához írt levelet. Rövidesen kezében volt a válasz a felmentéssel, hazatért, s barátjával úgy tervezték, hogy egybekelnek. Régi ismerősüket, a pécsi püspököt kérték, hogy adja össze őket. Most ő tiltakozott, de csak addig, amíg Bernadette ki nem húzta zsebéből a pápa levelét. Bernadette-Bözsinc valamivel idősebb volt nálunk, akár testvérünk is lehetett volna: Eszter néném családjának tekintette mindkét lányt. (A mai napig tartjuk a kapcsolatot Bernadette-tel, aki már megözvegyülten látogatja a nála fiatalabb magányos öregeket, látja el őket a szentségekkel és szeretettel. Magamban „az élő szent”-nek hívom őt.)

Eszter néném legközelebbi barátai az atádi tanárnők, Aqui és Józsika voltak. Mi némi kajánsággal „soror”-oknak hívtuk őket, holott nem voltak „nővérek” (családilag sem), hanem nagy műveltségű „aggszűzek”, akik a tanításnak szentelték életüket, és Kispusztát második otthonuknak tekintették. Ők tanították húgomat magántanuló korában.

Rokonaink, a „pécsi Somssich”-ok két gyermeke is Eszter néném szárnyai alá került. Szüleik a Drávába fulladtak, s a két árvát nagyanyjuk, Etelka néni nevelte. Nyaranként ők is megjelentek Kispusztán, s hozzánk jártak át fürödni, mogyorót szedni. Eszter néném jelenlétében akaratlanul is összeszedtük magunkat, mert szigorú volt. (Szigora a bekvártélyozott orosz tisztekre is kiterjedt: lábujjhegyen jártak a házban, hogy ne zavarják, s a vasárnapi misén is megjelentek. A háborúban nem hagyta el a házát, ezért az épségben maradt gazdjával egyetemben. Anyám is jobban járt volna, ha nála marad a dobozokkal együtt. A kommunisták sem lakoltatták ki: a nép ment volna ellenük, ha megteszik. Halála után mezőgazdasági kollégium tanulói laktak a házban, s amikor azok is elköltöztek, az épület romlásnak indult, senki sem törődött vele. Áll még ma is, romokban, s a kertre néző verandán egy odahullott magból kinőtt egy fácska.)

Egy éve voltam magántanuló, s rémülten gondoltam a pillanatra, amikor otthonomat újból a pécsi internátus rideg falaival kell majd felcserélnem. A nyár végén ágyam dőltem. Kezeltek mindenfélével a kísérletező doktorok, Ephedrinnel és Digitalis nevű szívcsöppekkel is. Anyám mindenesetre úgy döntött, hogy még egy évig itthon tart, s ez megint a legjobb gyógyszernek bizonyult. Bátyáim ősszel bevonultak Pécsre, én meg húgommal Kivadáron maradtam. Házitanárommal, Kálmánnal reggeli után ültünk össze az én szobámban, vagy jó időben a kertben. A leckék után szabad voltam, mint a madár, mentem, ahová akartam.

A puszta határában volt az Öregerdő, maradványa talán az őserdőnek, mely valamikor a Dunántúlt borította a Bakonyig. Lápos, sűrű aljnövényzetű erdőség, hatalmas tölgyek lombjainak árnyékában. A Kis tölös az Öregerdő (a Nagy tölös) irtásából nőtt ki. Most irtották megint, a pusztáig elhallatszott a fejszék kopogása s a favágók kiáltása, amivel a faóriások dőlét jelezték. A lecsonkolt rönkök egyik végét a szétszedett szekér elülső tengelyére, a másikat a hátsóra láncolták, így vitték a fűrésztelepig vagy az állomásra. Ez eddig sem volt könnyű munka, de amikor beállt az eső, a sártengerre vált talajon megfeneklettek a szekerek. Ilyen jelenetnek lettem tanúja egy novemberi délután. Hiába verte Z. kocsis a lovakat, a szekér csak nem mozdult. A lovak remegő inakkal erőlködtek, szállt a gőz belőlük. Z. arcáról is hullott a veríték. Öregező ember volt, s most éppoly tehetetlen, mint a lovai. Lehorgasztott fejjel állt mellettük, foltozott bekecsében, kitaposott bakancsában. Egyik sem védte a nedvesség ellen, mely hajnal óta gémerítette tagjait. Nem sokban különbözött most az igáslótól, csak annyiban, hogy másfajta hámba vlt kötve, mint az: kezét szabadon hagyta. Lehajolt, felkoppott egy husángot, s avval ültelgelte a szerencsétlen állatokat. Leginkább a rudast verte, pedig az jobban erőlködött, mint társa, amely csak huzakodott, de nem húzott. Azt hittem, belészakadnak; csak a hám tartotta őket, hogy össze ne rogyjanak. Emelték, tolták volna a szekeret a favágók is, akik eddig szóltanul figyelték Z. kínlódását, de azon akkora súly volt, amit emberkéz nem mozdíthatott. Égbekiáltó szitkok rengették a fákat, s a szekér végül megmozdult. Z. addig verte a lovakat, míg szárazabb talajra nem értek. Földbe gyökerezve, dobogó szívvel néztem végig a pokoli jelenetet. Úgy éreztem, hogy a szegény lovak kétszeresen szenvednek: nemcsak a szörnyű igától (négy lovat kellett volna befogni ilyen teherhez), hanem attól is, hogy kocsisuk rajtuk verte el sivár élete minden keservét. A cselédsorsét, amely csak kevéssel volt jobb a talajta-

lan, földönfutó emberénél. Ezt persze akkor még nem tudtam így megfogalmazni, bár láttam, hogyan élnek földpadlós szobáikban, s mit mérnek nekik a magtárban „kommencióba”. Később már könyvekből értesültem arról is, hogy ez épp csak arra volt elég, hogy ne haljanak éhen. A gimnáziumban erről nem esett szó, de még a választási kortesbeszédekben sem. A nagybirtok tabu volt, s a gazdasági cselédek sorsa csak akkor került társadalmi nagytó alá, amikor a falukutatók, népi írók könyvei megjelentek a főváros elegáns könyvkereskedéseinek kirakataiban.

A karácsonyi vakációban újra megtelt a ház, duruzsoltak a cserépkályhák. Korcsolyázni jártunk a tóra, szánkáztunk, és esténként színházat játszottunk. Zsiga és Laci, bár egy év különbség volt köztük, egy osztályba jártak, s ez volt az utolsó tanévük: az újévben, 1933-ban készültek érettségizni. Ők inkább csak a vadászatra gondoltak, a szünető fénypontja nekik a körvadászat volt. Ez volt az első alkalom, hogy én is részt vehettem mint vadász. A vakáció elmúltával elcsendesült a ház. Négyen maradtunk az emeleten: anyám, húgom, Héléne és én. Kálmán a földszinti szobájában jogászvizsgáira készült. Tél volt most is, leesett a hó, és a nagy csöndben kocsizörgést sem hallottunk, szánokon ment a munka. A világ kívül maradt. Akkoriban kezdtem hosszú regényeket olvasni, s ezek alapján a magam életét s ami körülöttem történik regényszerűen elképzelni. A játékba húgomat s Héléne-t is bevontam, velük szöve a történet mintáját. Lefekvés után ágyamban olvastam, amikor kinyílt az ajtó, s Héléne lépett be. Pizsama volt rajta, leült az ágyam szélére. „Hitler került hatalomra”²⁹ – mondta döbentően és haragosan. (A név helyett, azt hiszem, valami becsmérő szót használt.) „A rádió hallottam.” Vörös haja szinte lángolt az olvasólámpa fényében. Hirtelenében nem tudtam, mit mondjak, gondoljak, de éreztem, hogy most minden meg fog változni. Mintha egy borzongató fuvallat érintett volna: megcsapott a történelem szele?!

Ősszel visszamentem Pécsre, és érettségi után egyenest budapesti lakásunkba. Húgom a Sacré Coeur gimnáziumába járt, Héléne visszautazott Strasbourgba, majd Párizsba, ahol a nővére élt. Az ő hazáját hamarabb dúlta fel a háború fürgetege, mint a miénket. Hozzánk csak 1944-ben jöttek be a németek. Akkor tavasszal Nagyatád főterén gyülekeztették a város zsidó lakosait, akiket már eddig is megfosztottak házaiktól, üzleteiktől. Csendőrök és civil társaik őrizték a családokat, a hamarjában összekapott cókmojkjukat szorongató idős férfiakat, asszonyokat. Az egyik asszony selyempaplanát egy tiszt rántotta el tőle, azzal, hogy „erre nem lesz szüksége”. Ismerősök, barátok, üzletfelek, hivatásos emberek szorongtak a téren, s volt, aki még reménykedett is, pedig az állomáson már ott állt a marhavagonokból összeállított szerelvény, amely majd elviszi őket. Hová? Akkor még csak kevesen sejtették, tudták. (Május–júniusban a vidéki zsidókat országsszerte gyűjtőtáborokba kényszerítették, ahonnét a német haláltáborokba deportálták őket. Kevesen tértek vissza, inkább csak a fiatalabbak. Közülük Fazekasé, Mándyék fiát láttam viszont.)

Behívásomnak eleget téve, négy napig utaztam Eszterházára. Még el sem indult a vonat, légitámadás érte a Déli pályaudvart. A sínek közé hasalva vártam a halált, és egy Stefánia nevű lányra gondoltam. Győrben majd' egy napig rostokoltunk. Városnézés közben szólalt meg a sziréna, s én a legközelebbi kapuban kerestem menedéket. A püspöki palota pincéjében találtam magam. Tele volt emberekkel, akik bizalmatlanul méregettek, mert egyenruhában voltam. Amikor bemutatkoztam a kapun belül álló papnak, megnyugodtak. Ő volt a püspök, Apor báró. Zsidókat rejtegetett a bátor püspök, majd apácákat. Egy orosz katona ölte meg. Fél század múltán avatta szentté (boldoggá) a pápa.

A háború után a kivadári háznak már csak a váza állt. Anyám volt az utolsó lakója. Az ötvenes években lebontották (a már említett két szoba kivételével), széthordták. A park és a présház is elpusztult. A mauzóleumot a hatóságok bontatták le. Nagyszüleim, apám tetemét a nagyatádi temetőben hantolták el. Sírköveiket a megmaradt márványból faragtatta Zsiga. Később őt s anyámat is itt temették. A szolid betonból épült fürdőház még áll: a tárolómedencékben egy vállalkozó kedvű fiatalember afrikai harcsákat tenyészt. A tetőteraszlól a kilátás, nekem szívfájdítóan, gyönyörű, s a kút továbbra is bő sugárban ontja kénes, meleg vizét. Sokszor álmodtam a házról, legtöbbször úgy, hogy visszaköltöztem belé, s újból lakhatóvá akartam tenni. Talán hogy a valóságban ezt persze nem tehettem meg, az indított arra, hogy az alaprajz halványuló vonalait újra vonjam.

Chatswood, NSW Ausztrália, 2005. február

Jegyzetek

1. Ifj. Somssich Adolf, 1839–1919.
2. Id. Somssich Adolf, 1808–1869.
3. Ifj. Somssich Adolfné, sz. Somssich Terézia, 1841–1900.
4. Somssich Géza, 1866–1929.
5. Somssich Mariteréz, Selmeczy Miklósné, 1921–2004.
6. Somssich Gézáné, sz. Szógyény-Marich Mária, 1877–1966.
7. Somssich Zsigmond, 1914–1988.
8. Ifj. Szógyény-Marich László, 1840–1916.
9. Somssich Eszter, 1876–1951.
10. Somssich Viktor, 1848–1918.
11. Somssich Béla, 1868–1921.
12. Somssich Béláné, sz. Coreth Erzsébet, 1879–?
13. Lásd dr. Kaposi Zoltán: A SOMSSICH FAMILIA FÖLDBIRTOKLÁSA SOMOGY VÁRMEGYÉBEN. A Janus Pannonius Tudományegyetem Gazdaságtörténeti Tanszéke, 1998.
14. Somssich József, 1864–1941.
15. Id. Somssich József, 1821–1894.
16. Somssich László, 1915–.
17. Somssich József, 1917–2000.
18. Szógyény-Marich Zsigmond, 1874–1880. Vörhenyben halt meg, s vele kihalt a család férfiágon. Ez indított arra, hogy a Szógyény nevet 1940-ben felvegyem.
19. Id. Szógyény László, 1806–1893. 1854-ben kötötte a magáéhoz felesége, Marich Mária (1815–1890) nevét. Hosszú „közszolgálati tevékenysége” során nádori ítélőmester, udvari alkancellár, a Birodalmi Tanács tagja, a Főrendiház elnöke volt, majd főispán s végül ország-bíró.
20. Lásd Genthon István: RIPPL-RÓNAI KIADATLAN LEVELEI, 1969.
21. Lásd Szógyény László EMLÉKIRATAI, három kötet, a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában. Az első két kötet 1895-ben jelent meg, a harmadik (okmányfüggelék) csak 1917-ben, mivel Ferenc József idejében nem volt közzétehető.
22. Somssich Józsefné, sz. Szógyény-Marich Camilla, 1876–1966.
23. Gr. Chorinsky Károlyné, sz. Szógyény-Marich Ilona, 1879–1950.
24. Gr. Chorinsky Károly, 1873–1939.
25. Selmeczy Miklós, 1912–1985.
26. Gr. Eltz Ferencné, sz. Szógyény-Marich Paula, 1897–1992.
27. Somssich János, 1784–1861. 1812-ben lett báró, 1813-ban gróf.
28. Somssich Jánosné, sz. br. Sternberg Aloysia (Lujza), 1789–1837.
29. Hitler 1933 januárjában lett kancellár, 1934-ben államfő.